

77

כמו סיסמה ... מדור לדור

הפרשיזנים היהודים בימי השואה

משואה
MASSUA

מדינת ישראל
משרד החינוך

מינהל חברה ונוער

כמו סיסמה...מדור לדור

הפרטיזנים היהודים בימי השואה

משרד החינוך

מנהל חברה ונוער

כתיבה ועריכה
משואה: הדס לאור-אשור
מינהל חברה ונוער:
יעל ברנהולץ, שרה שריר, מירה שנער

תחקיר
דורון אברהם, הדס לאור-אשור

ייעוץ מדעי
פרופ' דב לוין, האוניברסיטה העברית

תצלומים
ארכיון הצילומים, בית לוחמי הגטאות

עיצוב גרפי
עיצוב-עיצוב

עריכה לשונית
והבאה לדפוס
הדס לאור-אשור

בימוי סרט ודיאוגרם
דן שלנגר

לוחות והדפסה
דפוס ניידט בע"מ

הוצאת משואה - המכון ללימודי השואה
קיבוץ תל-יזחק, 45805
טל: 09-8999563 09-8996897
פקס: 09-8997410
E-mail: massuah@netvision.net.il

אתר מינהל חברה ונוער
www.noar.education.gov.il

מנהלת המכון
איה בן נפתלי

כל הזכויות שמורות
למשואה ולמינהל חברה ונוער
תש"ס, 1999

לזכר אבי ואמי
מוני וצילה (יוסילבסקי) ירון
הפרטיזנים

אשר לחמו ביערות, גנבו גבולות
העפילו אל ארץ המכורה
זכו לבנות ולהיבנות בה
ועתה, נחים לנצח בין רגבי אדמתה.

מירה שנער

///
משואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

...בגלגל הזמן והזכרון הוא נכח
הוא לא שירת ציבורי הציוני והלאומי...
מתוך שיר הפרטיזנים

למחנכים, למורים ולמדריכים

בחוברת זו מובא סיפור לחימת הפרטיזנים היהודים ביערות
מפי פרטיזנים מן השורה, כפי שראו זאת בעת המלחמה, או לאחר
סיומה.

חלקם כתבו יומן ביער, וחלקם לא יכלו לתאר את חוויותיהם
סמוך להתרחשות והיו זקוקים למרחק של זמן על מנת לספר את
קורותיהם, ויש מהם שאת סיפורם לעולם לא יספרו.

אין זה סיפור גבורה רגיל, זהו מופת של מאבק מתמיד
להישרדות ולנקם, שהיה מלווה בהתלבטויות רבות. לא תמיד היה
המפלט ביער בבחינת התחנה הבטוחה וההצלה מרדיפות האויב.
הפרטיזנים היהודים לא ציפו לאותות ולמדליות על לחימתם.
הם חשו שהם פועלים בשליחותם של אלו שנשארו מאחור וברובם
המכריע לא שרדו.

מקטעי עדויותיהם של הפרטיזנים תוכלו לעמוד מכלי ראשון
על התלבטויותיהם ועל המוטיבציות שלהם, על תקוותיהם,
הצלחותיהם ועל מה שלא יכלו להשיג.

דרכם של הפרטיזנים, בכורח הנסיבות, לא יכולה להיות דרך
הרבים. דווקא משום כך עוצמת המסר של סיפורם צריכה לעבור
אלינו ודרכנו גם לדורות הבאים.

אנו מקווים כי חוברת זו שבידכם תסייע לכם לממש את צוואת
הפרטיזנים שנספו ואלו ששרדו כאחד: להכיר את מעשיהם
ולהוקירם, לזכור ולהזכיר את מעשיהם ברבים.

אברהם זרזר נחן

סמנכ"ל ומנהל מינהל חברה ונוער

מינהל חברה ונוער

תוכן העניינים

5	מבוא
7	מבנה התכנית
8	תרגיל פתיחה: מיהו פרטיזן יהודי?
17	חלק א: האם לצאת אל היער?
19	קטעי מקורות לחלק א
29	חלק ב: ביער
30	קטעי מקורות לחלק ב
53	סיכום: "כמו סיסמה יהא השיר מדור לדור"
53	הצעה לפעילות חלופית או נוספת
54	הנחיות לצפייה בסרט ולדיון בעקבותיו
55	מפתח לקטעי המקורות
57	הפרטיזנים שבחברת: ביוגרפיות תמציתיות
61	רקע היסטורי
68	רשימת מקורות

מנהל חברה ונוער

כמו סיסמה... מדור לדור אנשי

מבוא

התכנית החינוכית בנושא הפרטיזנים היהודים בתקופת מלחמת העולם השנייה מיועדת להפגיש את התלמידים עם פרק אחד מתוך מסכת העמידה היהודית בשואה – פרק המתמקד בפעילות הלוחמת של יהודים ביערות, בהווי חייהם שם, בקשייהם המיוחדים ובגורלם.

לעמידה היהודית בשואה פנים רבות. אחד הגילויים של עמידה זו הוא עמידת הפרטיזנים. בתגובתם למציאות הכיבוש וההשמדה ביטאו הפרטיזנים מאבק לקיומם ולהישרדותם וכן – מאבק מזוין בנאצים, אשר הונע בעיקר על-ידי שאיפת נקם, במימד אישי ולאומי.

הפרטיזנים היהודים היו אנשים שהחליטו לברוח מן הגטאות או ממחנות הריכוז וההשמדה – לעיתים עשו זאת רק משכלו כל הקיצין – והצליחו להגיע אל היערות ולהצטרף לשורות הפרטיזנים, על מנת להיאבק בנאצים ולחפש מסגרות קיום חדשות.

בחירתו של יהודי בדרך היציאה ליערות הייתה כרוכה עבורו בהתמודדות עם שאלות קשות: מה יעלה בגורלם של בני משפחה וחברים שיישארו מאחור, בגטו או במחנה, ומה אחריותו כלפיהם? האם יש ברשותו האמצעים והידע הדרושים כדי לשרוד ביער וכדי ללחום בגרמנים באופן אפקטיבי? מהם הסיכויים שלו, כיהודי, להתקבל כחבר מן השורה ביחידות הפרטיזנים הלא-יהודיות, המצוידות והמאומנות; ומה ערכה של פעילות במסגרת לא-יהודית?

היציאה ליער לא הביאה עמה בהכרח תשובות לכל השאלות האלה. ההתלבטות הקשה בהן והצורך לתת להן מענה אופרטיבי וערכי גם יחד, ליוו את הפעילות הפרטיזנית היהודית.

"תשובות" של פרטיזנים לשאלות שהוזכרו לעיל משתקפות במעט היומנים שהשאירו, בשירים ששרו, בדפי הזיכרונות שרשמו לאחר המלחמה, בסיפורים שסופרו עליהם, ואף באיורים המתעדים את החוויה הפרטיזנית תוך כדי התרחשותה. בחוברת זו אנו מביאים מקורות אלה לצד עדויות בע"פ ובכתב שמסרו פרטיזנים לאחר המלחמה.

מגוון המקורות והתמונות נועד לפרוש בפני התלמידים תמונה מורכבת של הפעילות הפרטיזנית בתקופת המלחמה. תמונה זו תסייע להם לפתח אמפאיתיה כלפי הגילויים השונים של התגובה היהודית בשואה, שהמציאות הנוראה הציבה בפניה מגבלות קשות ביותר.

קרן תרומות וזכויות

 מסואה

 MASSUA

מנהל חברה ונוער

ציור מאת אלכסנדר בוגן, 1943

מבנה התכנית

- **תרגיל פתיחה:** מיהו פרטיזן יהודי?
- **חלק א': האם לצאת אל היער?**
הדילמות שליוו את הכרעתם של היהודים לגבי יציאה ליער והצטרפות לשורות הפרטיזנים.
- **חלק ב': ביער**
מאבק ההישרדות והחיים ביער; פעילות נגד הנאצים; המפגש הבעייתי עם פרטיזנים לא־יהודים.
- **פעילות סיכום**
"כמו סיסמה יהא השיר מדור לדור" – התייחסות למסר שבשיר הפרטיזנים בהקשר הרחב של זיכרון השואה.
- **רקע היסטורי**
פרופ' דב לוי – "יהודי מזרח אירופה בלחימה הפרטיזנית במלחמת־העולם השנייה".

מטרות התכנית

1. לפתח יחס של אמפתיה כלפי יהודים בשואה, שבחרו את הדרך הפרטיזנית כדרך ההתמודדות שלהם עם מציאות ההשמדה.
2. לעמוד על המאמץ האישי הרב שנדרש כדי להחליט להיות פרטיזן ולהשתתף בלחימה ביערות.
3. להרחיב את התמונה המצטיירת בעיני המשתתפים לגבי ההתנגדות היהודית בשואה בכלל, וההתנגדות החמושה בפרט.

קהל היעד

- תלמידי החטיבה העליונה בבתי־הספר

אמצעים דידקטיים

- עדויות בכתב
- סרט עדות בווידאו
- תצלומים, ציורים, שירים
- קטעי רקע קצרים מן המחקר ההיסטורי

מסגרת הזמן

כשעה וחצי

מנהל חברה ונוער

תרגיל פתיחה: מיהו פרטיזן יהודי?

מטרה:

לאפשר למשתתפים לגבש לעצמם דימוי ראשוני לגבי דמות הפרטיזן היהודי, על מנת להכיןם לפעולות שבהמשך התכנית.

משך הזמן:

כ-20 דקות.

עזרים וקטעי מקורות:

1. אמצעי המחשה על קירות הכיתה: תצלומים, מילות שיר הפרטיזנים וכד'.
2. טייפ וקלטת להשמעת "שיר הפרטיזנים".
3. כרטיסיות מידע:
 - הגדרת המושג "פרטיזנים"
 - קטע ממאמרו של ההיסטוריון, פרופ' יהודה באואר.
4. קטעים מתוך זיכרונות של פרטיזן (מעובדים)
5. "שיר הפרטיזנים" – מילות השיר
6. מציוריו של הפרטיזן אלכסנדר בוגן, מלווים בהסברי הצייר.

מהלך הפעילות:

1. חלוקת הכיתה לקבוצות.
2. קריאה משותפת של קטעי הזיכרונות של הפרטיזן, מוני יוסילבסקי.
3. עיון בשתי כרטיסיות המידע, בשיר הפרטיזנים ובציוריו של בוגן.
4. שאלות לדיון בקבוצה:
 - איך מצטייר בעיניכם הפרטיזן היהודי על-פי אחד המקורות שלפניכם? ציינו מספר מאפיינים.
 - אילו נפגשתם עם ... (מוני יוסילבסקי / הירש גליק / אלכסנדר בוגן), אילו שאלות הייתם מעוניינים לשאול אותו?
5. במליאה, דיווח:
 - מה דיבר אליכם במיוחד במקור בו עסקתם?
 - רישום על הלוח של השאלות שניסחו חברי הקבוצה.
6. במליאה, דיון:
 - מוני הפרטיזן סיפר מזיכרונותיו; הירש גליק כתב שיר שהפך להמנון הפרטיזנים; אלכסנדר בוגן צייר את שראו עיניו ביער – מה לדעתכם רצה כל אחד מהם להגיד לנו? איך מעידים הדברים שכתבו או ציירו על דמותם ועל שכמותם?

תרגיל פתיחה - קטעי מקורות

שתי כרטיסיות מידע

הגדרת המושג "פרטיזנים"

לוחמים לא-סדירים הפועלים בשטח כבוש בידי האויב, לרוב בשיטות של לוחמה זעירה (לוחמת גרילה). במלחמת-העולם השנייה פעלו פרטיזנים באירופה הכבושה בידי הנאצים בעיקר במזרח-אירופה ובמדינות הבלקן. יהודים לא הקימו תנועת גרילה משלהם, אלא פעלו בחסות תנועות פרטיזנים לאומיות אחרות.

[על הסיבות האובייקטיביות והסובייקטיביות לכך קרא בנספח.]

מתוך האנציקלופדיה של השואה, ערך "פרטיזנים"

פרופ' יהודה באואר:

התנגדות היהודים בכוח הנשק הייתה בעלת היקף גדול [יחסית לזה של עמים אחרים]. [...] אחוז המתנגדים בנשק בין היהודים היה כנראה גבוה מאשר אצל רוב העמים האחרים [...]. הדבר ראוי לציון כי הקשיים בהם נתקלו היהודים היו רציניים יותר והם חסרו מסורת צבאית מודרנית.

יהודה באואר, "צורות ההתנגדות היהודית בימי השואה", השואה, היבטים היסטוריים, עמ' 124.

מוני יוסילבסקי (ירון) - מזיכרונותיו של פרטיזן יהודי

על-פי כתב יד, שנות ה-60

נולדתי בשוורצנה שבפולין בשנת 1924. הייתה זו עיירה תוססת הבנויה לחופו של נהר, מלאה גנים פורחים, שדות מוריקים וחורשות. היחסים בין היהודים והפולנים בעיירה היו טובים. הקהילה היהודית התוססת (כ-80 משפחות) הקימה והפעילה תנועות ציוניות, שרבים מחבריהן עלו ארצה, וכן בתי-ספר, בתי-כנסת, מוסדות צדקה, תיאטרון ובית תרבות בו התקיימו כנסים לציון כל מאורע ציוני ויהודי.

בהיותי בן 17, ביום שישי, 27 באוגוסט 1941, נכנס הצבא הגרמני

תרגיל פתיחה
מיהו פרטיזן יהודי?

111
משואה

מרכז תרבות יידיש

לשוורזנה. הכול השתנה. בין הגזרות שניחתו עלינו, היהודים, הייתה החובה לענווד טלאי צהוב על החזה ועל הגב; מי שניראה ללא טלאי זה – נורה ללא אזהרה מוקדמת.

יומיים לאחר יום הכיפורים, הובילו הגרמנים בכוח ובאכזריות 28 צעירים וצעירות בני העיירה אל בית הקברות העירוני. שם ציוו עליהם לחפור בור לעצמם. הגרמנים ירו בהם לתוך הבור בקבוצות של חמישה. זכור לי גם הטבח בכיכר השוק זמן מה לאחר מכן, שנערך תוך כדי איסוף יהודים לעבודות כפייה. בין הנרצחים באותו יום היו גם אמי, אחותי, שכניי וחבריי. אני הייתי בין המובלים לעבודה בנגריה עבור מאמץ המלחמה הגרמני.

במחנה העבודה התארגנו במחתרת. התחלנו לחשוב על דרכים להשגת נשק חם וקר כדי לארגן התקוממות נגד רוצחינו. הראשון שהביא הצעה ממשית בדבר אפשרות להגניב רימון יד למחנה היה חברנו יצחק בן-יוסף. הוא היה עד לרציחתם של אביו ואמו בידי הגרמנים ביום כניסתם לעיירה.

במפגש הראשון של חברי המחתרת, הסכמנו בינינו כי מטרתנו אינה איך לחיות בכבוד, אלא כיצד למות בכבוד. היו שהתנגדו לדרכנו, בטענה שאנו מסכנים את שלומם של שאר היהודים במחנה. אחד מהם הוזמן אל המרתף בו נפגשנו בחשאי. הסברנו לו בתקיפות ותוך איום בנשק, כי עליו לשתוק, ולא לפעול נגדנו. לאחר מכן פרצנו אני והוא בבכי, איש על כתפי חברו, תוך שאנו מבינים כי קשה לדעת ברגע זה עמדתו של מי צודקת יותר. כעבור זמן נודע לנו כי צבי, מפקדנו הבכיר, 'סחב' את נשקם של גרמנים שעבד אצלם, והצליח להגיע ליערות ולהצטרף לפרטיזנים; הוא התייצב בפני מפקד הבריגדה הפרטיזנית וקיבל ממנו רשות לנסות ולשחרר את המחנה.

בינואר 1943 שרר קור עז. הטמפרטורה הגיעה ל-30 מעלות מתחת לאפס! התקדמות הגרמנים בחזית נבלמה על-ידי הצבא האדום, ומפקדינו הגרמנים בנגריה פרקו את תסכולם עלינו ביתר שאת. יום אחד מצאנו באחד מגיליונות ה"דר-שטירמר" (עיתון אנטישמי שהופץ במחנה) קריקטורה של יהודי שעל ראשו קובע פלדה ובידיו תת מקלע. כותרת הקריקטורה הייתה: "לוחם יהודי מפלשתינה". למרות כל הסממנים החיצוניים האנטישמיים של דמות זו – לא היה גבול לשמחתנו. תלשנו את התמונה מהעיתון וכל יום היה מחזיק אותה חבר אחר. שאבנו המון עידוד וכוח מן הידיעה שבארץ ישראל יהודים אווזים בנשק.

מנהל חברה וסער

מיום ליום גברה התסיסה במחנה; הנשק החם שאגרנו הוטמן במקומות נוחים להוצאה מיידית; גרזנים וכלי-נשק קר אחרים היו מוסתרים על גופנו; הייתה תחושה שהמרד עשוי לפרוץ בכל רגע.

הדבר קרה ביום שישי, ה-18 בינואר 1943. לקראת תום הפסקת הצהריים, קמו החברים ממקומותיהם, ובעמידה, בקול חרישי, נשבע איש איש לעצמו לנקום דם ישראל השפוף, כבוד ישראל שנרמס... "בהצלחה!", איחלנו חרישית איש לרעהו.

ברגעים הראשונים לא תפסו הגרמנים את המרחש. הם לא תיארו לעצמם שבתנאי קור שכזה מסוגלים יהודים שבורים, רעבים ורצוצים לערוך מבצע של בריחה מאורגנת ליערות. גם יהודים שלא היו בסוד העניין התפלאו לראותני עומד בכיכר המחנה, מנופף ברובה צ'כי. אט-אט הבינו של"שיגעון" שתקף אותי שותף כל הנוער בעיירה, שסירב להשלים עם גורלו. הגרמנים נכנסו למחנה והשתלטו רק על המעטים שנותרו בו.

צבי, מפקד המחתרת, משראה שאני מתמהמה – חזר על עקבותיו לכיוון המחנה, לבדוק, אולי נפגעתי מכדורי האויב. היה זה מעשה של חברות ושל גבורה עילאית. משמצא אותי, רצנו בשארית כוחותינו והצטרפנו לקבוצה, שכבר התקדמה לכיוון היער, מהלך עוד כ-20 ק"מ. בדרך לא נתקלנו בכוח אויב. רצנו במשך שעות. מנינו כ-130 בני נוער, מבוגרים, נשים וגם כמה ילדים. מאוחר יותר נודע לנו כי קבוצה נוספת ובה כ-70 איש הגיעה ליערות אחרים בסביבה.

באחת החניות בדרך, קרענו מעל בגדינו את אות הקלון – הטלאי הצהוב. קשה לתאר במילים את ההתרגשות שאחזה בנו. ביער נשאנו בגאון מגן דוד בצבע תכלת.

אחרי המלחמה, שבע קרבות ונקם, פצונו ונשענו על מקל, עליתי לעיר הולדתי ומצאתי קבר אבות. חיים יהודיים כבר לא היו בעיירתנו.

הירש גליק/ שיר הפרטיזנים (1943)

תרגום: אברהם שלונסקי (1945)

אל נא תאמר: הנה דרכי האחרונה,
את אור היום הסתירו שמי העננה!
זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבא
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

מארץ התמר עד ירפתי כפופים
אנחנו פה במכאובות ויסורים
ובאשר טפת דמנו שם נגרה
עוד ינוב עז רוחנו בגבורה.

עמוד השחר על יומנו אור יהל,
עם הצורך יחלף תמולנו כמו צל
אך אם, חלילה, יאחר לבוא האור –
כמו ססמה יהא השיר מדור לדור

בכתב הדם והעופרת הוא נכתב
הוא לא שירת צפור הדרור והמרחב,
כי בין קירות נופלים שרוהו כל העם
יחדו שרוהו ונגנים בידם.

אל נא תאמר, על כן: דרכי האחרונה,
את אור היום הסתירו שמי העננה!
זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבא
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

תרגיל פתוחה מיה פרטיזן יהודי?

משיא
MASSUA

מיתלה חברה וטער

אלכסנדר בוגן על ציוריו: "...ואת העיפרון לא הנחתי מידי..."

מתוך: אלכסנדר בוגן, המרד, יד ושם, 1974

כפרטיזן רשמתי סטנוגרמות, תוך כדי הליכה לפעולה, רכון על רובה או דרוך במארב. רשמתי את היער, את חבריי לנשק, ואף את הקרב עצמו.

לא היה שולחן, לא היו צבעים ולא נייר. מצאתי נייר אריזה. שרפתי ענפים יבשים והכינתי פחם לרישום.

בבריגדה היה עיתון של הפרטיזנים. באולר חרטתי בלוח עץ והכינתי גלופות בשביל הדפוס הנייד. אספתי פיסות נייר ועליהם רשמתי.

סתיו 1943 – ימי גסיסתו של גטו וילנה. אני מוביל קבוצת יהודים ליערות נארוץ'. הולכים בלילות, ביום מסתתרים ביער. עלינו לחצות את מסילת הברזל. השומרים הגרמנים מתהלכים משני צדי המסילה. פתאום נשמעת מרחוק שריקת הקטר. הרכבת מתקרבת ובאה. יוצאים מהיער, ובזחילה מתקרבים אל המסילה. אני נותן פקודה. החברה קמים, ובריצה מטורפת הם עוברים את הפסים, ממש לפני אפו של הקטר. השומרים תוהים, ולא יורים – שלא לפגוע ברכבת המובילה חיילים גרמנים לחזית. עברנו בהצלחה.

אחת הבחורות צועקת: "הצילו, נפלתי!" – אני חוזר, מושך אותה בחוזקה וזורק אותה הצדה, ממש מטרים ספורים לפני הקטר, אך ברגע הזה תיק הרישומים שלי נופל ארצה ומתפזר על המסילה. אני מנפנף בידיים ומנסה לאסוף את הניירות. הרוח מרימה אותם ומפיצה ביללה לכל עבר.

אני מרים רישומים אחדים ורץ לעבר היער, אל החברה. מ"יומנו של הצייר" נשארו אך רסיסים, ואלה שנשארו – הנה הנם לפניכם.

להלן ארבעה ציורים שצייר בוגן ביער.

מרכז היסטוריה יהודית

פארטיזנים יידישן — טיש
יידישע פארטיזאנער — טיש
Jewish Partisans — indian ink

חלק א': האם לצאת אל היער?

מטרה:

להבהיר את מורכבותן של הדילמות שניצבו בפני יהודים בגטו בשאלת היציאה ליער.

משך הזמן:

כ-30 דקות

למנחה:

התהליך הלימודי בחלק זה אמור להציג למשתתפים את המימד המוסרי שבהכרעת הפרטיזנים לצאת אל היער. המקורות שיקראו הלומדים ימחישו עד כמה היה קשה לצעירים יהודים בגטו לקבל את ההחלטה לצאת ליער – ולהשאיר מאחור את בני משפחתם; או, לחילופין, לקחת אחריות לגורלם על-ידי לקיחתם עמם, אל מציאות בלתי ודאית, שעשויה להתברר כמסוכנת לחייהם יותר מאשר ההישארות בגטו.

הדיון יצביע על הבחירה לצאת אל היער כעל פתרון "דחוק", גם בעיני אלה שבחרו בו, וזאת משום הקושי המוסרי והאחריות לאדם אחר, שהיו כרוכים בבחירה זו. יתכן שעם ההחלטה הגורלית לצאת אל היער לא השלימו ניצולי הפרטיזנים עד היום, כפי שמשתקף הדבר בדברים שכתבו.

בסיכום הדיון כדאי להדגיש, שבתנאים שהיו אז, איש לא ידע בביטחון מהי "הדרך הנכונה" בה יש לבחור. גם היום, בדיעבד, אין לנו לכך תשובה נחרצת, ובכל מקרה – אי-אפשר לשפוט לחובה או לזכות את אלה שברחו אל היער או את אלה שנשארו בגטו.

עזרים וקטעי מקורות:

- גיליון נייר גדול לכל קבוצה
- כלי כתיבה מתאימים
- דבק דו צדדי לתליית גיליונות הנייר על קירות הכיתה
- קטעים מתוך זיכרונותיהם של פרטיזנים, א-1 עד א-13

משואה

מהלך הפעילות:

חלוקת הכיתה לקבוצות.

1. מטלה אישית (5-10 דקות):

קרא אחד (או יותר) מקטעי המקורות שלפניך והתייחס לנקודות הבאות או לחלק מהן:

- איזה קושי מתאר המקור שקראת, אשר יש בו כדי להשפיע על ההחלטה לצאת אל היער?
- מהם הנימוקים של כותב הדברים ליציאתו ליער?
- במה התלבט?
- כלפי מי הוא חש מחויבות? מהן המחויבויות שחש כלפי אותם אנשים?

מטלה קבוצתית (10-15 דקות):

- רכזו בכתב על גיליון הנייר שלפניכם את הנימוקים בעד ונגד היציאה ליער.
- לאילו מחויבויות נראה לכם שרוב הפרטיזנים נתנו עדיפות, ומדוע?
- תלו את הלוח שיצרתם על אחד מקירות הכיתה.

במליאה (15 דקות):

- מבין מגוון השיקולים שמציגים הפרטיזנים בזיכרונותיהם – מהו השיקול שמדבר אליכם במיוחד או שמשכנע אתכם ביותר? הסבירו.
- האם שמעתם במהלך הדיון הקבוצתי (מפי חבריך או מתוך דברי העדות) טיעון שלא חשבתם עליו לפני כן? מהו? מה הרשים אתכם בטיעון זה, בין אם אתם מסכימים לו ובין אם לאו?
- רוב האנשים שסיפרו את זיכרונותיהם לאחר המלחמה הם אנשים ששרדו מן השואה, עברו דרך חתחתים במהלך המלחמה ואחריה, עמדו בה ובנו חיים חדשים בארץ. רובם בוחרים לשתף אותנו, הקוראים, בלבטיהם לפני הצטרפותם לדרך הפרטיזנית, ובנימוקים שהביאו אותם לעזוב את המקום בו היו ולברוח אל היער. מדוע לדעתכם הם עושים זאת?

חלק א': האם לצאת אל היער?

III
מסמך מס' 100
MASSUA

מינהל חברה ושער

חלק א': האם לצאת אל היער? קטעי מקורות

קטעי מקורות לחלק א': האם לצאת אל היער?

א-1: אכא קובני, 1975:

פקדתי על אנשיי להתאסף [יולי 1943] לקראת היציאה מן הגטו
דרך צינורות הביוב כדי להמשיך את הלחימה ביערות. כשהגיעה

קבוצת
פרטיזנים
מווילנה

שעתי לצאת, עמדתי ליד הכניסה לפתח הביוב, ולפתע הגיעה אמי
הקשישה וביקשה ממני הדרכה מה לעשות. היה עליי לענות שאיני
יודע; ומאותו הרגע, ועד היום, אינני יודע אם ראוי אני לתהילת
הפרטיזן הלוחם בנאצים, או שמא מגיע לי אות קלון של בן הבוגד
באמו.

דברי קובנר בהרצאה בוועידה: "השואה, כעבור דור" שנערכה במאדס 1975
בניו יורק (כפי שהובאו ע"י באואר, השואה - היבטים היסטוריים, עמ' 123)

א-2: אלוזר, איוזובסקי, 1990:

לאחר האקציה ולאחר שניסיון ההתקוממות שלנו נכשל, ... הייתה
הרגשה כללית כי גורל היהודים נחרץ לכליה. שרידי האופטימיסטים
התמוטטו. המוצא היחידי היה היער. אשתי לא האמינה, כי אכן זהו

III
משואה
MASSUA

מִיִּתְהַל חֲבֵרָה וְעוֹרֵר

המוצא. הידיעות על קבלת הפנים שמצפה ליהודים ביערות, ובעיקר לנשים עם ילדים, הגיעו גם אליה. היא לא רצתה להיטלטל עם שני ילדים קטנים ליערות, והייתה נוהגת לומר: "אם נגזר עלינו למות, אני מעדיפה למות פה, עם כל יהודי ברנוביץ' שמתו כבר או עומדים למות." כל ניסיונותיי להניע אותה לברוח יחד אתי ליער – עלו בתוהו. הייתי מסביר לה תכופות כי איני יכול להמשיך לעבוד בשירות הגרמנים כבעל מקצוע ורק שאיפה אחת יוקדת בלבי – לנקום בגרמנים; והדרך היחידה שנשארה עתה למטרה זו היא להצטרף לפרטיזנים ביערות; אך גם הסבר זה לא שכנע אותה. אדרבא – הייתה אומרת לי – אין בדעתי למנוע ממך את הגשמת שאיפתך זו, אני מבינה לנפשך, לא נעלמו ממני הלבטים הרבים שלך, ברח ליערות, לי עצמי אין כוח לכך ואיני תולה תקוות בכך. כשאני מעלה עתה את זכר השיחות בינינו ומנסה לבחון את דרכי והתנהגותי אז, מציקים לי ספקות והרהורים רבים: אולי לא עשיתי די כדי לשכנע אותה, אולי צריך הייתי לעשות יותר כדי להפריך את הידיעות שהיו לה על התנהגות הפרטיזנים הרוסים ביחס ליהודים, אולי חייב הייתי להנחיל לה את הרגשת הוודאות שבהשמדה הטוטאלית של היהודים שנשארו, ואולי חייב הייתי להישאר עם בני משפחתי שהיו יקרים לי מאוד ולמות יחד אתם? לילות שלמים לא עצמתי עין. הייתי נתון לקונפליקט בלתי פוסק עם עצמי, עם מצפוני ... הייתי מרבה לשוחח בנושא זה עם חברים ... ואף הם התלבטו כמוני. חיפשנו יחד מוצא, אך מוצא אחר חוץ מהלחימה יחד עם הפרטיזנים לא היה לנו. דמם של אלפי היהודים שנהרגו בעירנו, מול עינינו, תבע נקם ושילם. כאן, בגטו, לא יכולנו כבר לפעול נגד מכונת המלחמה הגרמנית המשומנת.

לידובסקי, לעת גבורות – מסר מדור לדור, 1990, עמ' 57-58.

א-3. *הוא* בוכן 1972:

– מארס-אפריל 1942: ... לאחר יום העבודה היינו מזדמנים יחד בחברה מצומצמת, לדון באפשרות הבריחה. דבר אחד היה ברור: במקרה ש"ייעלם" מישהו, תשלם כל משפחתו בחייה. קשה היה לאדם לעשות מעשה העלול להביא מוות על הוריו, על אחיו ואחיותיו הצעירים. ואילו בריחתה של המשפחה כולה כרוכה היתה במעצורים ובמכשולים שאין להתגבר עליהם, שהרי כמעט בכל בית היו פעוטות או זקנים, שאין בכוחם לעמוד בתלאותיה של דרך בלתי ידועה ומלאת סכנות. המצב היה ללא מוצא. החלטנו להתחיל לפי שעה באגירת נשק. ... היה זה תפקיד קשה. אפילו

משואה
MASSUA

מינהל חברה ועזר

חלק א': האם לצאת אל היער? קטעי מקורות

מנהל חברה ונוער

כדור אחד שנמצא בידו של יהודי פירושו היה מוות וודאי לבעל הדירה ולבני משפחתו. אולם מה נפלאים היו הרגעים, בהם היינו מתבוננים בהיחבא, בערבים, באוצרות שהשגנו, ומצניעים אותם אחר-כך במקום בטוח. בדקדקנות היינו מצרפים יחד את חלקי הרובים והאקדחים ומצחצחים את הכדורים החלודים. בלילות, על משכבנו, היינו רואים בחלומותינו כיצד אנו מתנקמים באויב בנשק שגנבנו ממנו. ואכן, אותם רובים שהחבאנו אז גרמו לא אחת, בתקופות מאוחרות יותר, למותם של נאצים רבים.

בורנשטיין, פלוגת הד"ר אטלס – סיפורו של פרטיזן יהודי, 1972, עמ' 31.

א-4: מנחם יוסף/סוף-ירון, שנים ה-60

הכנסת נשק למחנה היתה קשה כקריעת ים סוף. ולא קלה יותר היתה בעיית אכסונו של הנשק בתוך המחנה. מתנגדי המחתרת רצו בכל מחיר לפרוק אותנו מנשקנו, בחושבם שזה יפסיק את פעולתנו ולא תבוצע משימתנו: התקוממות ובריחה ליערות. ידענו שכל ניסיון בכיוון זה יביא אחריו חיסול מוחלט של המחנה, אבל גם היה ידוע לנו כי הננו אחרוני היהודים בסביבה וקצנו הוא בלתי נמנע. מתנגדינו קיוו שאולי בגלל "זכות אבות" או הודות לניסים, נישאר בכל זאת בחיים. באשליות כאלה אנו לא האמנו, וידענו שזוהי רק שאלה של זמן ותו לא.

לילות שלמים היה מטה המחתרת במחנה שוורזנה יושב ודן: מה לעשות וכיצד לנהוג. הדעות היו חלוקות. יש שטענו לצאת ולא להתחשב בגורל הנותרים, כי אם נחכה – נפסיד. לעומתם טענו אחרים שיש לחכות לרגע המכריע, ואז להתנגד בעזרת הנשק שברשותנו ולברוח ליערות. קשה היתה ההחלטה. בינתיים הוצאה לפועל החלטתנו הקודמת: להתאמן בכלים שברשותנו, בכדי שכל אחד מחברינו ידע כיצד להשתמש בנשק בשעת הצורך.

זכורה לי אחת האסיפות [החשאיות] במחנה אחרי התנגשות אחת בין מתנגדי המחתרת לבין יוזמיה. ... אחד ממתנגדי המחתרת השמיע נאום ורצה לשכנע אותנו, כי חמומי מוח הננו וטועים אנו ומטעים את הרבים. "מי אנו ומה כוחנו כנגד רצונו של אבינו שבשמים – ודינו דין הוא", אמר, "להגיע ליערות ולהיות פרטיזנים – זה בלתי אפשרי. הדרך ליערות רחוקה ומסוכנת ואם כבר תגיעו ליערות, תמותו מקור ומרעב, ובכלל האם מסוגל בחור יהודי" – ותוך כדי דיבור הצביע על אחד מאתנו – "לבוא לגוי בלילה ולקחת ממנו פרה, סוס או משהו אחר הנחוץ לקיום ביער?"

יוסילבסקי-ירון, זיכרונות (כתב יד, שנות ה-60), עמ' 5, 7, 12

א-5: מרדכי זיוצ'יק, 1970:

חלק מהאנשים [במחנה], ובמיוחד מקרב הצעירים, עמד על כך, שאין להתחשב בשום דבר ובשום הבטחות, וכי יש להימלט תיכף ומיד, אפילו שזה עלול לעלות בחייהם של קרובינו ואחינו בלנין. חלק אחר, ובו מספר קטן של אנשים, טען, כי עלינו לשבת כאן בשקט ולעבוד ולא לנקוט בשום יזמה וכי אין חשש לחיינו, בהיותנו אלמנט מועיל למכונה הגרמנית. החלק השלישי, שהיה גדול ביותר, היה בדעה, כי יש לברוח, ואין על זה כלל ויכוח, וכי כל ההבטחות שלהם [של הגרמנים] הן הבטחות שווא, כי כשרק תבוא איזו פקודה שיש לחסל אותנו, לא יתחשבו בזה, שאנו כן מועילים ונחוצים להם או לא. אלא מה? יש להתארגן ולקבוע את הזמן הנכון והמתאים; ואם לברוח – אז כולם יחד, בל יישאר אף אחד במקום... אמנם, השלמנו כמעט עם רעיון הבריחה, אך גם זאת ידענו, כי בריחתנו זו תמיט שואה על אחינו, אחיותנו והורינו שם בבית. היא תחיש את הכלייה של בני עיירתנו. הידיעה הזאת והמחשבה האיומה, כי אנו עלולים להיות הגורמים להשמדתם בגלל בריחתנו, וכי אנו נהיה אשמים בדם יקירינו – לא נתן לנו מנוח. מה עלינו לעשות במקרה כזה? האם רשאים אנו להחיש את השמדת בני עירנו, תמורת סיכוי קלוש שאולי יעלה בידי אחדים מאתנו להישאר בחיים?

זיוצ'יק, מיומנו של פרטיזן ניצול שואה, 1970, עמ' 41.

א-6: קץ 1943, גאורי שמה שהקיימה בין יצחק גנס, ראש הגטו בוויילנה, לבין מפקד המחנה, וצ'ק ווטנברג, במטרה לרכוש את האחרון לסייע לו בהוצאת אנשים יוצרים. בהמשך – נצטוו של מיישקה, אבא למברג המחנה, במטרה לנצח גנס.

גנס: באת אל הגטו להוציא יהודים, להוציאם ליערות. לא רע. ניחא. כמה יהודים אתה יכול להוציא? שלוש-מאות? ארבע-מאות? חמש מאות? חמש מאות יהודים לעומת עשרים אלף! אם יגיעו הדברים לידי חיסול גמור של הגטו, אני אדע על כך. אני אודיע לגטו: יהודים, הימלטו, הצילו את עצמכם. גם במקרה זה, סבורני, יברחו לא פחות מחמש מאות יהודים, ואולי יותר. לאן ירצו? כן, אתה חושב שיהיה להם לאן לברוח. לא רע. אבל בשביל חמש מאות יהודים לא אסכן את עשרים האלף. לדידי הגטו

מינהל חברה וסער

חלק א':

האם לצאת אל העיר? קטעי מקורות

מינהל חברה וטעור

אינו נושא לשאפתנות הילדותית שלכם. הגטו הוא עולם בפני עצמו, עולם אחר לגמרי. הגטו הוא תא מוות שבו כלואים אנשים, נשים וטף. גזר-דין המוות כבר נחרץ, אבל עדיין איננו מוצא לפועל ומועד ביצועו אינו ידוע לאיש. את המועד הזה אני משתדל לדחות, לדחות בכל כוחותיי, בכל האמצעים האפשריים, כל עוד יהיה בידי, ולו גם מדובר באלפי קורבנות. אני אתייצב נגדכם, לא אתן לכם לגרום לחיסול הגטו בטרם עת. מי מכם נוטל לעצמו את הזכות לקצר את ימיהם ושעותיהם של ילדים ונשים, החיים עדיין בגטו? אם לילדי הגטו נותר עוד יום אחד, עוד שעה אחת של חיים, אלחם למען שעה זו שלהם בכל כוחי. אינני מצויד באידאליזם כמוכם, אינני מצויד במושגים של כבוד והתנגדות כמו אחרים – בכלל, אין בידי שום נשק במאבקי נגד הגרמנים. אין לי שום עזרה עקיפה או ישירה. כל מה שיש לי, נשקי היחיד, הוא הזמן. את הזמן הזה רוצה אני להרוויח... וכי מי יוכל לדעת מה עלול להתרחש בן לילה?! השליכו את הדמיונות, את ה"גבורות" שלכם, כאן הם מיותרים.

דברי מיישקה, אחד מחברי המחתרת, לגנס, ראש הגטו, ולאנשי המשטרה היהודית:

בשום פנים לא ירפו הגרמנים את ידיהם מהגטו. את כולם יחסלו. כמו שחיסלו את גטו ורשה, כך יחסלו את גטו וילנה. הם לא ישאירו נפש חיה. את כולם ירצחו, יחד איתכם! אתם רק משלים את עצמכם, אתם הולכים שולל! בוודאי טענותיכם צודקות, בוודאי יש בהן מן ההיגיון, אבל הן אינן אלא אשליות, תקוות סרק חסרות כל סיכוי, חלומות שווא. אני יודע שלא יעלה בידי לשכנע אתכם, אני יודע שקשה לעזור לכל הגטו, אני יודע שפשע הוא לקחת במו הידיים ולהטיל אל מוקד האש את אלה, שעדיין נותר להם עוד יום של חיים. אבל לפחות תנו לצאת לאלה הרוצים ושואפים לצאת מן הגטו. אם לא את כולם, שחררו לפחות חלק מהם, לבל יאמרו שאף אחד לא הלך, שאף אחד לא התנגד, שאף אחד לא ניסה להתקומם, אלא הכל חיכו בגטו עד הרגע האחרון. מה אגיד למפקדי הפרטיזנים הרוסיים, לפרטיזנים היהודים? תנו לפחות לחלק מהאוכלוסייה להילחם, שלא יאמרו כי איש לא נלחם! היוצאים מן הגטו לא יפריעו למאבקם המפוקפק, חסר התקדים, שאולי אין לו אח ורע בהיסטוריה... סייעו לפרטיזנים היהודים. תנו ליהודי לצאת מהגטו, כדי שיוכל עם נשק ביד לדרוך על האדמה רוויית הדם, שיוכל לנקום. אל יאמרו אחר כך, שהיהודים ישבו בחיבוק ידיים וחיכו למוות.

מתוך: משה שוטן, גטו ויער, 1985, עמ' 122-124.

ד-7: אבא קובניץ, 1945

בראשית 1942 ... התחילו יהודי העיירה קוואל שברוסיה הלבנה לבקש מגע עם קבוצת פרטיזנים רוסים. ארבעה נציגים יהודים ... התחילו בקשר זה. ... למפקד הקבוצה חסרו נשק ותחמושת, והוא ציווה על היהודים קודם כל להשיג נשק בשביל הפרטיזנים שלו, ורק לאחר זה יקבלם ליער. היהודים חזרו לגטו ושם סחבו מהגרמנים נשק, תחמושת ורדיו והעמידום לרשות הפרטיזנים הרוסים. ואז פקד עליהם לחזור ולהביא תרופות. הם חזרו והביאו אחר-כך תרופות, ושוב שלחו אותם להביא נשק. וכשהגיע היום והיהודים הרגישו כי המוות כבר אורב להם על הסף, הם קמו והלכו אל היער,

פרטיזן פולני מאיים על יהודי שברח מן הגטו

נכונים עם נשקם, אל הפרטיזנים שלהם. באותו ערב עצמו שבו הגיעו אל ה"אוטריאד" [מחלקה], הוקפו לפי פקודת המפקד: פשפשו בכליהם ונטלו מהם את נשקם ואת שעוניהם, הסירו מעליהם את מעיליהם, פשטו מהם את בגדיהם עד הלבנים וציוו עליהם לחזור לגטו להביא נשק חדש. ותוך כדי כך הזהירו אותם: "זיכרו יהודים, אם לא תחזרו ותביאו נשק, נבוא אנחנו אליכם אל הגטו ונשים לכם קץ...". היהודים שבו אל הגטו ושוב לא חזרו. חיכה להם השוחט.

"שליחותם של האחרונים", דברים בידיש בפגישה עם אנשי הבריגדה היהודית באיטליה ב-17.7.1945. פורסם ב: שואת יהודי אירופה, יד ושם, 1973, עמ' 481.

חלק א': האם לצאת אל היער? קטעי מקורות

|||
משואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

א-8: י. יפה, 1952

מתוך יומן, 12 באוגוסט 1942: מפיהם [של ראשוני הבורחים ליער ליפצ'אנק, שחזרו לגטו כדי לקחת עמם את קרוביהם וחבריהם] נודעו לנו פרטים על החיים ביער. יש להם נשק, הם עורכים התקפות על הגרמנים בדרכים, האיכרים מפחדים מפניהם ומספקים להם מזונות. ביער נמצאים פרטיזנים רוסים, החיים עם היהודים בשלום ועורכים אתם יחד התקפות על הגרמנים. נערים צעירים, בני 15-17, סוחבים נשק מהגרמנים, ומתקינים ידיות לאקדחים ולרובים. קבוצה קטנה התארגנה ויצאה לדרך, אל הביילסקים [מחנה משפחות שהקימה משפחת ביילסקי].

י. יפה, פרטיזנים, ת"א, תשי"ב, עמ' 24-25. מתוך: השואה בתיעוד, עמ' 367-369.

פלוגה יהודית
ביערות נליבוקי,
מפלוגתו של
ביילסקי

א-9: טוביה וזיסיה ביילסקי, 1946

בסוף חורף 1943 קיבלנו מכתב מאנשים מנובוגורודק ובו בקשה מחבורתי שתבוא להצילם. הם על סף האבדון. חנינו ביער בוצקאביץ. התייעצנו מה לעשות. מצאנו שאין לנו כוחות מספיקים להכריע את חיל המצב הגרמני בעיירה ... אם יוכלו, יחפרו האנשים מנהרה, ויברחו אלינו. ואמנם החלו בחפירת המנהרה. מאתיים מטר היה אורכה. ... הפתח האחד נכרה בדירה של משפחה שאפשר היה לבטוח בה. את העפר היו מוציאים בכיסים, בשקיקים,

בכלים קטנים והיו שוטחים על עליות גג, בחצרות ומחוץ לגדרות. ... בתוך החלק הראשון של המנהרה הותקנה מסילת קרוניות חשמלית, כדי להחיש את העבודה. את העפר פיזרו על פני כל החצרות ומסביב לגדרות, בקורות ובקרשים סמכו את התקרה והקירות. ... החפירה נמשכה כחצי שנה, ורק בסתיו 1943 באה הבריחה המוצלחת. כמעט כל הכלואים, מאות נפשות, יצאו דרך המנהרה. נשארו רק מספר נמושות שפחדו לנסות. לא הכול עבר בשלום. לאור הזרקורים של חיל המצב ראו שוטרים זקיפים תנועת אנשים בשדה. פתחו באש, ועשרות נפשות נספו. אבל עד שהוזעקו הגרמנים ועד שהחלה רדיפה מסודרת, כבר הגיעו הבורחים היערה.

יהודי יער — מסיפורי פרטיזנים יהודים ביערות רוסיה הלבנה, 1946, עמ' 200-201.

א-10: י. יפה, 1952

מתוך יומנה/נו, 1943, על החיפוש אחר מקום בטוח ביער: ארזנו את חפצינו, מלאנו את תרמילי הגב, ועליהם כרכנו את השמיכות. את כלי המטבח ושאר המטלטלין טענו על גבי עגלות ויצאנו לדרך. הלילה היה מעונן ... הטחב חדר לתוך תוכן של העצמות ... גם הרהורינו קודרים היו. בטלטולים מיער ליער, מבסיס לבסיס, אבדו רבים מאתנו. הם נפלו, ומי יודע מה יהיה בבסיס החדש? ביום הפשיר השלג והלך ... יש לעבור קילומטרים על קילומטרים. הרגליים שוקעות בבובץ ... רצונך לנוח ומקום לשבת אין. הכול לח ורטוב. ... וכך חצינו יערות, שדות ודרכים עד שהגענו ליער ברזובה.

בדרך אל היערות

י. יפה, פרטיזנים, תשי"ב, עמ' 70-72; מתוך: השואה בתיעוד, עמ' 367-369.

מסוואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

א-11: 1120 אורח ז'ריון, 1991:

לאט לאט התחלנו להתרגל לחיים המרים ביער. התחיל הקור, ובקבוצה שלנו לא היו גברים שיבנו לנו ז'מלנקה, לכן בנינו לנו אוהל מענפי אורן והתגוררנו בו עד שהתחיל לרדת שלג כבד. באמצע האוהל הדלקנו מדורה גדולה ...

כשגבר הקור, ולבושנו לא הגן עלינו מפניו, אמרה אמי שנחזור לגטו, יהיה מה שיהיה, ולפחות נמות במיטה נקייה. אני אמרתי לה שהדרך מסוכנת ואין אנו יודעות לאן ללכת וכיצד לצאת מהיער, אך אמי התעקשה ועמדה על כך שנחזור לגטו.

למזלנו, כשהתחלנו לצאת מהיער, באה מולנו קבוצת פרטיזנים, וביניהם בחורים יהודים שהכירו אותנו. [לשאלתם ענתה אמי]: "אנחנו חוזרות הביתה, לגטו, אין אנו יכולות להמשיך לחיות ביער". הם ענו לה: "ביתך הוא כאן, היער, אין מקום אחר". פרטיזן אחד קרא לי הצדה ואמר לי: הגטו בפוסטאב כבר לא קיים, הייתה שם שחיטה, ואף אחד לא נשאר בחיים. " ... חזרנו ליער ונשארנו שם. הפרטיזנים היהודים שהיו עוברים על ידנו הביאו לנו מדי פעם קצת קמח, או תפוחי אדמה ומעט בגדים, וכך התרגלנו לחיים ביער כמו כולם.

מתוך: משה קלכהיים (עורך), בקומה זקופה, עמ' 348-349.

א-12: 1296 ז'ריון, 1970:

יום אחד נתבשרנו, כי אנשי הקשר שלנו הצליחו סוף-סוף להיפגש, פנים אל פנים, עם פרטיזנים, אשר הסכימו להתראות אתנו בשעה קבועה ביערות 'בילויה אוזירו' (האגם הלבן). הסיכויים שכולנו נתקבל למחנה הפרטיזנים הם אמנם קלושים מאוד, אבל מצב רוחנו

פרטיזנים ביער

חלק א': האם לצאת אל העיר? קטעי מקורות

הוא מרומם, הלא הולכים אנו לפגוש סוף-סוף את האנשים, אשר עד כה היו רק בדמיוננו, ולא היינו בטוחים, כי קיימים הם בכלל במציאות. קצרה רוחנו לראות אותם פנים אל פנים. איך הם נראים? ממה הם חיים כאן ביערות? ואיך הם לוחמים והיש להם נשק? ... הסתובבנו בין העצים במרחק מה, בילשנו – עד שגילינו, לשמחתנו הרבה, כי אלה הם באמת פרטיזנים וביניהם גם שניים מחברינו ... מה קינאנו בהם, שכבר זכו למצוא להם מקלט ולהרגיש את עצמם כשווים בין הפרטיזנים. מתי נזכה גם אנו להגיע למצב כזה?

זייצ'ק, מיומנו של פרטיזן ניצול שואה, 1970, עמ' 75.

חלק ב' - ביער

מטרות:

1. להתוודע לפעולותיהם של הפרטיזנים ביער ולביטויי נקם בנאצים ובעוזריהם.
2. לבחון את החיים ביער, הקשיים, המפגש עם הפרטיזנים הלא יהודים והמאבק להשרדות.

קטעי מקורות:

1. שתי כרטיסיות מידע בנושא הלחימה נגד הנאצים
2. קטעים מתוך זיכרונותיהם של פרטיזנים, ב-1 עד ב-23

מהלך הפעילות: כ-30 דקות

1. **פתיחה: כרטיסיות מידע:** על מנת לקשר בין חלק א' של התכנית לבין חלק ב' אנו מציעים לפתוח את הדיון בהצגת הנתונים שבכרטיסיות המידע, ולקיים לאחר מכן דיון קצר במליאה, כמפורט להלן.

2. במליאה, בעקבות כרטיסיות המידע:

אילו שאלות עולות אצלכם למשמע הנתונים שבכרטיסיות המידע?

למנחה: ייתכן שלמקרא הנתונים שבכרטיסיות המידע יעלו המשתתפים שאלות הנוגעות לסיכויי ההשרדות ביער ולשאלה האם הצליחו בסופו של דבר הפרטיזנים להגשים ולו חלק ממטרותיהם – הישרדות ונקם – בתנאים הקשים שחיו להם. כדאי לרשום על הלוח את כל השאלות שמעלים המשתתפים ולכוון אותם לחפש להן תשובות במסגרת הפעילות שבהמשך.

3. **מטלה אישית:** קרא לפחות שני מקורות מבין קטעי הזיכרונות שלפניך.

- מהם הקשיים המרכזיים שבחיי הפרטיזנים ביער, שמדגישים הכותבים בזיכרונותיהם?
- מה ריגש או הרשים אותך בחיי הפרטיזנים ביער? ציין משפט, דמות, סיטואציה או תמונה שמבטאים את התרשמותך זו. **אפשרות:** המשתתפים יתנו ביטוי כתוב (בכתיבה או באיור וכיו"ב) למוטיב שהרשים אותם. יצירותיהם יונחו בתערוכה באחת מפינות הכיתה.

4. במליאה, בעקבות קטעי המקורות:

- איך מצטיירים בעיניכם החיים ביער?
- מה חלקו של ההווי החברתי בתוך פעולות הלוחמה?
- במה מתוך מה שעשו הפרטיזנים ביער הם ראו הישג?

חלק ב': ביער

קטעי מקורות לחלק ב': ביער

שתי כרטיסיות מידע בנושא הלחימה נגד הנאצים

נתונים מספריים כלליים:

לפי נתונים היסטוריים מקיפים מאוד היו בגנרל גוברנמן – השטח המרכזי של פולין הנשלטת בידי הנאצים – כ-5,000 לוחמים יהודים; מהם יצאו לקרב כ-1,000 במרד גטו ורשה; כ-1,000 השתתפו במרד הפולני בוורשה ב-1944; והשאר – כ-3,000 נלחמו כפטיזנים ביערות וכן בהתקוממויות בגטאות.¹ מיליון וחצי יהודים נמצאו בשטח ב-1939; לפיכך מתקבל שיעור הלוחמים כ-0.33% – כלומר לא גבוה ביותר; והמסקנה היא כי ההתנגדות בכוח הנשק הייתה לכל היותר שולית. במזרח פולין נמצאו עם פרוץ המלחמה כמיליון יהודים ועם השחרור יצאו מהיערות 15,000 – כ-1.5% – ועדיין אין בכך כדי לשנות את הערכתנו. אולם, כשהיהודים התארגנו לקראת הלחימה הם היוו כמחצית הפרטיזנים ביערות פולין, בעוד שהמחצית השנייה – כ-2,500 איש – היו פולנים. בגנרל גוברנמן נמצאו למעלה מ-20 מיליון תושבים פולנים, כלומר שיעור לוחמים של 0.0125%. תרגיל דומה אפשר לעשות לגבי שאר האומות באירופה הכבושה בידי הנאצים. [ולהיווכח שאחוז היהודים מקרב הלוחמים בנאצים היה גבוה בדרך-כלל יחסית לחלקם באוכלוסייה, לעומת אחוז הלא-יהודים שלקחו חלק בפעולות כאלה]²

1. יהודה באואר מסתמך בדבריו אלה על שמואל קרקובסקי,

לחימה יהודית בפולין, ירושלים 1977.

2. יהודה באואר, "צורות התנגדות היהודים בימי השואה",

בתוך: השואה – היבטים היסטוריים, 1982, עמ' 120.

דוגמא מקומית אחת:

בטוצ'ין, עיירה ברפובליקה הסובייטית האוקראינית, במחוז רובנו, פרץ ב-24 בספטמבר מרד בו השתתף הגטו כולו, בהנהגת היודנראט. היהודים, בגיבוי קבוצות לוחמים חמושים, שרפו את הגטו, וכ-2,000 יהודים, ביניהם נשים, זקנים וילדים (כשני שליש מתושבי הגטו) פרצו דרך שורות האוקראינים והגרמנים שהקיפום, צלחו את הנחל ונכנסו אל יער, שהיה קרוב לעיר. המונים נרצחו, אבל יותר מ-1,000 איש הצליחו לחמוק אל תוך היער; מהם שרדו רק 13.

שמואל ספקטור, ערך "טוצ'ין", האנציקלופדיה של השואה,

כרך ג, עמ' 517.

חלק ב': יאזע - קטעי מקורות

מוזיאון יד ושם

2-1: לחני יוסילבסקי-ירון, שנות ה-60.

המציאות... הוכיחה, שמסוגלים אנו לכל דבר, לא רק לקחת סוסים ופרות מאויבינו. בחייהם שילמו לנו עבור דם ישראל. שרפנו גשרים. פוצצנו רכבות מלאות חיילי האויב. בנימין היה מפקד כיתת החבלנים של הפלוגה, ובמקרים רבים פעל יחידי במבצעים נועזים, "סולו"; הוא שלח "אל על" ארבע רכבות מלאות ציוד וחיילים גרמנים שנסעו לחזית. הרסנו יחידות גרמניות על מבצריהן, ארבנו להם על כל צעד ושעל ביום ובלילה, הוכחנו שכדורו של בחור יהודי

פרטיזנים מיערות קוצק עם עגלות עמוסות סחורה מהכפרים

ממית ככדורו של גרמני. גדולה הייתה הפאניקה והפחד בחיל המצב של הגרמנים במחוז ליחוביץ', במקום שפעלה קבוצתנו במסגרת "אוטריאד" [מחלקה] הפרטיזנים על שם ז'וקוב. אחרי שהצלחנו במארב ובקרב פנים אל פנים להשמיד כיתה שלמה של חיילי האויב, וכשנודע לגרמנים אחר-כך שאלה היו לוחמים יהודים, הם פחדו לעזוב את מבצרם אפילו בשעות היום. ... ובהיודע לאויב שפלוגתנו נמצאת בקרבתו, היו אומרים בפחד: "היהודים מתקיפים", וזה הספיק כדי שלא יראו בסביבה, ויימצאו רק בחפירותיהם ובעמדותיהם המבוצרות. מחיר יקר שילמנו, אבל הוכחנו לאויב שדם יהודי אינו הפקר כלל וכלל.

יוסילבסקי-ירון, זיכרונות, כתב יד, שנות ה-60, עמ' 12.

2-2: א' א' (א' א' 1982)

בשולי היער מתפתלת דרך המובילה מהכפרים שבסביבה אל העמדה של הגרמנים. בדרך, גשר עץ נטוי על נחל. מדי יום ביומו ביקרו הנאצים בכפרים כדי לאסוף דברי מזון ולחפש פרטיזנים. היער, לא

MASSUA

מנהל חברה וטער

רחוק מהגשר, שמו מישה וחבריו מארב לנאצים. ... במשך היום מיקשו את הגשר ועתה הם שוכבים בין העצים והשיחים. קצה החבל הקשור למטען החבלה בידי מישה. בעלות העגלה הראשונה על הגשר יש למשוך בחבל ולפוצץ את הגשר. את הנוסעים בשתי העגלות האחרות יש לחסל בהתנפלות פתע.

ירד הערב. ... את דממת הערב פולח קול טרטור העגלות הקרבות ובאות. לבו של מישה הולם בקרבו מהתרגשות - רגע הנקם הגיע! קולות צחוק ושמחה נשמעים מן העגלות הקרבות. ... עיני מישה נוצצות כעיני זאב באפלה. ... גם לבה של סוניה הולם בהתרגשות. ... מישה מהדק בכף ידו את קצה החוט. עוד רגע, עוד רגע קט! היצליח?

ברגליו הקדמיות עולה הסוס על הגשר. הנה הרגע! מישה פולט

קול צעקה: מוות לרוצחים הנאצים! ומושך בחוט. ברעם ההתפוצצות מועפת העגלה על יושביה באוויר. בזה הרגע מגיחים הפרטיזנים ממחבואם ומתקיפים ביריות ונפוצצות את העגלות האחרות. הנאצים קופצים מהן אך נופלים מכדורי הפרטיזנים. רק שניים מהם נותרו בחיים. הם מנסים להשיב אש, אך מישקה מקדימם ופורק את נשקם. אחד מהם הוא קצין גרמני. הם עומדים בידיים מורמות ... אצל הקצין נמצא כתב הצטיינות על פעילות בחיסול יהודים בגטו. ...

– "התדע מי אנחנו? אנו פרטיזנים יהודים! כן, כן, פרטיזנים יהודים!"

פרטיזנים
מחבלים בפסי
רכבת

///
משואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

"הוי, חוסה נא עליי", מתחנן הגרמני. "יש לי אישה ושלושה ילדים קטנים בגרמניה, ואני - כלל איני אשם". גועל נפש תוקף את מישה לשמע דברי תחנונים אלה ... היכן היו רגשי הרחמים כאשר רצחו בדם קר אנשים, נשים וטף, זקן ונער, אבות על ילדיהם?

"דמם בראשם וכדור יאה להם", מצווה מישה. ברד כדורים שם קץ לחייהם... מאושרים בהצלחת פעולתם, חוזרים הפרטיזנים הצעירים לבסיסם, ועגלותיהם עמוסות נשק גרמני.

לידובסקי, לא כצאן לטבח - מפנקסו של פרטיזן, 1982, עמ' 37-38.

2-3: בחוף /וין, 1974:

תמיד מהלך הייתי ועמי מוקש המופעל על ידי סוללה. בימים ההם כבר צברתי ניסיון רב בהנחת מוקשים, ואף הכנסתי בהם שכלולים. למוקש הייתי מחבר פנס כיס, כדי לבדוק אם החשמל פועל. ... כדי

פרטיזנים
מאזינים
לחדשות

שהאור לא יגלה אותנו נהגתי לכסות את עין הפנס בפחית, בה ניקבתי חור קטן וכך הייתי בודק אם אין בו פגם. כל אנשי הקבוצה כבר היו רחוקים מן המסילה בדרכם למקום המפגש. ... לאחר שהטמנתי את המוקש מתחת לפסים, נשארנו בקרבת מקום להמתין, שכן ראינו רכבת מתקרבת. הייתה זו רכבת משא; היא חובלה וירדה מן הפסים.

לוי, ביערות הנקם, 1974, עמ' 154-155.

4: (אמרה וקסלר, 1991)

...כמו סערה מאיימת פשטה השמועה: המצור הגיע ליער שלנו (ליער נארוץ'). אנחנו מכותרים מכל העברים עלידי דיביזיות גרמניות. פני כולם נפלו. חלפו העליזות והתקווה. יצאנו מהבסיס ופנינו לכל מיני כיוונים. ליתר דיוק – הלכנו לאן שנשאו אותנו עינינו, כי איש לא הכיר מקום בטוח שבו לא נתגלה לעיני רודפינו. היינו קבוצה בת 12 איש ... לא הצלחנו להתרחק מהבסיס, וכבר שמענו את יריותיהם וצעקותיהם של הגרמנים. התחלנו לרוץ אל תוך הביצות, ושקענו במים עמוקים עד שלא יכולנו להתקדם ולא

פרטיזנים מובילים פצועים אחרי הקרב בביצות

לחזור. לא יכולנו להישאר עומדים, כי הגרמנים היו עלולים לגלות אותנו. נאלצנו אפוא לשבת בשקט בתוך המים. והנה שמענו ממש את צעדיהם. קולותיהם התקרבו. להמשיך ללכת לא יכולנו. הייתה לנו רק דרך אחת לא ליפול בידי הרוצחים בעודנו בחיים – להתאבד! מכל אנשי הקבוצה היה רק ליואל רובה, ולי היה אקדח קטן. התחלנו לשכנע את יואל שיירה בנו, וכל אחד ביקש להיות הראשון ... אבל יואל אמר: "אני לא אירה באיש מכם. לפני זה עלי לחסל כמה גרמנים, ואחר כך נראה." קבוצת גרמנים עברה בסך, לא רחוק ממקום המחבוא שלנו, אבל הם לא הבחינו בנו. כל הלילה ישבנו בתוך המים, רעבים, מלוכלכים וקפואים, ... ברגע שהתחיל להאיר, חיפשנו ומצאנו מקום מתאים יותר. התבצרנו בתוך בור וערמנו מעליו ענפים רבים וגדולים. כך

חלק ב': בער - קטעי מקורות

III
משואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

שכבנו במחבוא כמה ימים בלי לאכול ובלי לשתות. פרות היו עוברות ליד הבור, וכך הבנו שאנחנו קרובים לכפר. נבהלנו עוד יותר... ביום השלישי, כשכבר לא שמענו שום יריות, יצאנו מהבור. יואל טיפס על עץ גבוה כדי לסקור את השטח מסביב. לאחר שלא התגלתה כל נפש חיה, יצאנו בשארית כוחותינו ושמנו את פעמינו אל הבסיס.

בתוך: משה קלכהיים (עורך), בקומה זקופה, עמ' 334.

5-: א/ה' א' ס' כ', 1991

בין ראש השנה ליום הכיפורים [1943] התחילו הגרמנים לכתר את היער באלפי חיילים שרוכזו בכפרי הסביבה והחלו להפגז את היער. הגרמנים חדרו לבסיסי הפרטיזנים, וגם ל"נקמה", הבסיס שלנו. עזבנו את הבסיס יחד עם הפצועים ופנינו לדרך הביצות. ... הן היו טובעניות, ומי שלא דרך בשביל המיוחד טבע בהן. ... הגענו

היטלר ביום ה',
פרטיזנים מאזור
והלן

משואה

מינהל חברה ועער

עד לאי קטן, ובו הינחנו את האלונקות עם הפצועים, אבל לא לאורך זמן. הגרמנים גילו אותנו באחד הסיורים שערכו והתחילו להפגז אותנו ולירות בנו מהאווירונים ומהתותחים שבסביבה. חללים רבים נפלו בינינו.

כעשרה ימים שהינו בביצות. ביום היינו מתחבאים בערמות המספוא. ... אני זוכרת שהיינו ניזונים מגרגרי יער וחופן אפונים

צהובות יבשות שאחד מאתנו היה מחלק לנו מכיסו. ... אבי היה כל הזמן אתי.

בתוך: משה קלכהיים (עורך), בקומה זקופה, עמ' 279.

2-6: א' - פ' צווייט פאטריאטיש יארויט ביזארו וואויק:

הצפיפות הרבה ששררה בבקתות, המחסור בלבנים ובסבון והיעדר הרגלי היגיינה אישית אצל מספר לוחמים, עוררו שורה של בעיות מעשיות יומיומיות. ... זכותו הגדולה של ד"ר שלמה גורפינקל היא, שלא נרתע מפני הקשיים האובייקטיביים החמורים, וידע להתגבר – בתוקף ותוך תביעות בלתי פוסקות – על הלכלוך ועל המחלות השונות והמשונות שהיו פורצות במחנה. הוא נטל על עצמו את הפיקוח על המטבח והקפיד בשמירה על כללי ההיגיינה בשעת הכנת האוכל ובישולו. הוא תבע להקים בית־מרחץ חם, וכשבוצע הדבר ו"נבנה" בית־מרחץ במחנה, ניתנה פקודה המחייבת כל אחד להתרחץ בו. הרחצה הקבועה במים חמים וחיטוי הבגדים באדים השפיעו במהרה על המצב הסניטארי של המחנה כולו, והכינים (המלווים הנאמנים של הפרטיזנים) פחתו וכמעט נעלמו.

מתוך: ספר הפרטיזנים היהודים, 1959, כרך א', עמ' 128.

2-7: ראב"ן / אא"נ, 1993:

התושבים, שהצילו נפשם ונפש בני משפחותיהם במעבה היערות, נדבקו עד מהרה במחלות שונות מחמת הרעב, הקור והזוהמה. פרצה מגפה של טיפוס ושל צרעת וכן מחלת חניכיים, שהלכה והתפשטה גם בקרב פלוגות הפרטיזנים. עזרה רפואית אי אפשר היה להגיש, אפילו לא לפרטיזנים שנפצעו. לעולם לא אוכל לשכוח את זעקות חברי, הסייר מיכאיל. הוא עלה על אחד המוקשים שלנו כשהיינו בסויר, נפצע, וכף רגלו נקטעה. הוא לקה בנמק, והרופא ניסה לכוות את העצם מעל הברך. מיכאיל לא עמד בכך ומת מעוצם מכאוביו, והוא בן 30. אך זכור לי גם מקרה אחר מאותה תקופה: הרופא קטע את רגלו של פרטיזן כבן שמונה־עשרה, באותה שיטה – והציל את חייו.

ליאונד, פרטיזן יהודי ביער, 1993, עמ' 110.

2-8: רבקה צוויק, 1991:

הפחד מפני החורף המתקרב היה גדול. השאלות שהטרידו אותנו היו: מה נעשה כשירד השלג הראשון ועקבותינו יסגירו אותנו לאיכרי

חלק ב': חלק - קטעי מקורות

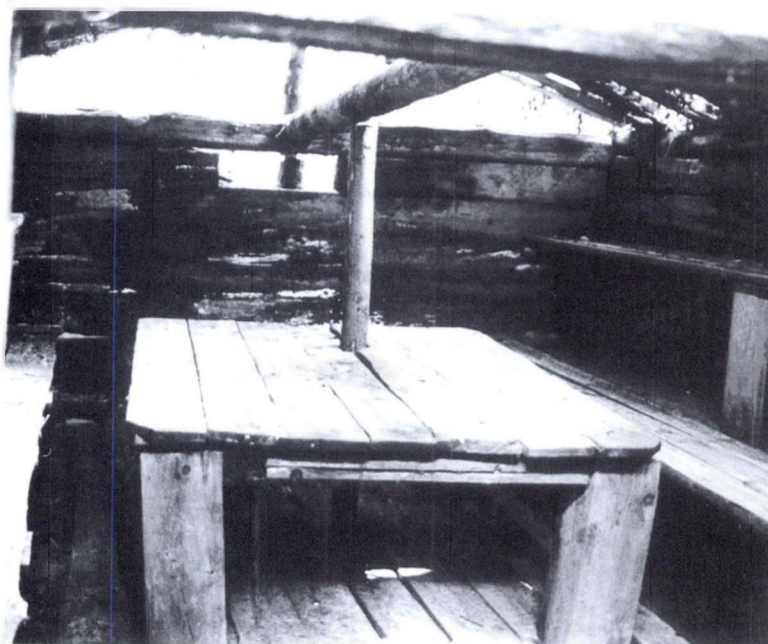

חלק ב': ביער - קטעי מקורות

"ז'ימלנקה" של
החטיבה
"פרוזה" ביער
נליבוקי, 1942

הסביבה ... או לגרמנים? מאין ניקח מזון לחורף? איך נבנה מחסה חורפי? ... לנו לא היו האמצעים, ולכן הרעב היה תמידי אצלנו. הצטרפנו אל משפחות [אחרות], שכבר היו מצוידות בכלי-עבודה,

מראה פנימי
של ז'ימלנקה

והתחלנו לחפור. האדמה הייתה אדמת חומר קפואה, והעבודה התנהלה בעצלתיים. ... למדנו לחטוב עצים, לנסרם ... לבנות תנור וכיריים. ... לאחר שהושלמה בניית הז'ימלנקה, שמידותיה היו 3X3 מ', התגוררנו בה 18 אנשים. ... את החלק שבלט מתוך האדמה

כיסינו בענפים ובאזוב, ועליהם פיזרנו אדמה לשם הסוואה. בפנים הייתה הז'ימלנקה מחולקת לשניים, בכניסה עמד תנור, ועל ידו הצטופפו הנשים ... ובישלו תפוחי אדמה ... החלק השני שלה היה בנוי משתי קומות של דרגשים. למעלה היה חם ולמטה – קר מאוד. ... אך הבעיות הגדולות ביותר היו בעיות ניקיון, הואיל ולא היו לנו לא מסרק, לא סבון ולא בגדים להחלפה.

מתוך: קלכהיים (עורך), בקומה זקופה, עמ' 233.

2-9: אברהם / ויז'ניקי, 1946:

אסור לנו ללכת אל המחנה של הפרטיזנים הנוצריים ... מה שאין כן הפרטיזנים הגויים, שלהם מותר לבקר אצלנו. פקודה זו הכאיבה לנו עד מאוד. ואולם, לא בידינו הדבר, מוכרחים אנו להבליג ולשתוק. מיום ליום מתרבים הגויים במחנה שלהם. הללו הם שבויי מלחמה סובייטים ... אותם הם מקבלים אל המחנה ואותנו לא. לאמיתו של דבר, מרוצים אנו שיש לנו האפשרות להיות חבורה יהודית, לבדנו. אבל איסור זה שאסרו עלינו לבוא למחנה שלהם, בעוד הם רשאים לבוא אל מחננו, חרה לנו עד מאוד ...

והנה באו עלינו ימים קשים. רבים משבויי המלחמה הסובייטים יחד עם האיכרים מבני המקום, הביאו עמם מנהגים ברוח התורה הנאצית, שהושפעו ממנה. מיום ליום נעשה האוויר ביער יותר מחניק בשבילנו, אף על פי שאנו מקיימים את פקודותיהם במסירות רבה ביותר. מורגשת שנאה חזקה אלינו.

לידובסקי, ביערות - רשימות של פרטיזן יהודי, 1946, עמ' 102.

לוויה משותפת של פרטיזנים יהודים ולא־יהודים בקרב נגד הגרמנים ביערות פולסיה

מסוואה
MASSUA

מינהל חברה וסער

2-10: 10-12 ז'אנאר, 1972

יולי-אוגוסט 1943: ... הייתה תקופה שהיהודים הנמצאים כאן, ביערות וולצ'אנו, הרגישו שבקרוב הפרטיזנים מפעפע הרעל האנטישמי. עד כדי כאב הרגישו. באיבה מיוחדת התייחסו אליהם הביילורוסים. כן סבלו מן הרוסים, שבהיותם בשבי הגרמני, דבקה בהם השנאה ליהודים. בימי המצוד הגדול היכו הגרמנים בפלוגות, וקצת מן הפרטיזנים, שהרגישו עצמם פטורים מכל עול משמעת, התחילו שופכים את חמתם על זקנים, נשים ותינוקות. יהודים רבים, שהצליחו להימלט מידי הגרמנים, נפלו מידי חברים למלחמה.

בורנשטיין, פלוגת הד"ר אטלס - סיפורו של פרטיזן יהודי, 1972, עמ' 157-158.

2-11: 11-12 פ' צ'איוויץ פ'טיצ'ין ליצ'אקאן

היהודים היו מפוזרים בכל היחידות, כ-20 איש בכל אחת, ואף בבריגדה של "ספרטק", אשר ליד המטה היו כ-30 פרטיזנים יהודים

קבוצת פרטיזנים יהודים ולא-יהודים. ראשון משמאל - נער יהודי

- יחד כ-150 לוחמים. ביניהם היו מפקדי כיתות ומחלקות, מפקדי מחנות, מפקדי קבוצות, סיירים וכד'. היו ביניהם שהתפרסמו בפעילותם המרובה, וזכו להוקרה וליחס של כבוד. היו כאלו אשר לקחו חלק פעיל בכל מבצע, וגילו יוזמה וכושר לחימה מעולה. אך כולם יחד היו צריכים לעמול קשות, כדי לרכוש לעצמם מעמד זה בקרב היחידות, ומה שהיה ניתן מראש לכל פרטיזן אחר, נקנה אצל הפריטזנים היהודים במאמץ בלתי-פוסק, תוך מתח פנימי רב ותמידי. היהודים צריכים היו כל פעם מחדש "להוכיח את עצמם". רק עליהם

רבצה קללת האחריות הקולקטיבית והאישית כאחד; ... כך, למשל, היה המפקד של האוטריאד השלישי [המחלקה השלישית] – מישיקה חרוטונוב – מחלק את היהודים שביחידתו לשני סוגים: ל"יבירים" ול"זידים". ואם כי הפרטיזנים היהודים מילאו את תפקידם בנאמנות ולא נפלו בכושר לחימתם מחבריהם הביילורוסים, הוא לא חדל מלטעון ש"הזידים הם פחדנים ומוגילב". זה לא הפריע לו לשבח בכל הזדמנות את יעקב נוטקוביץ ולמסור לו כמפקד כיתה תפקידים רציניים רבים.

מתוך: ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 178-179.

2-12: ברוך 12, 1995

באותם הימים היו מבקרים אותנו תכופות אנשי הקאפיטן מישיקה, שביקשו לצרף לשורותיהם בחורים צעירים וחסונים. במקרים כאלה

היה מתנהל משא ומתן על-פי העיקרון "נשק תמורת אנשים". עסקאות החליפין החלישו אמנם את החלק הלוחם שביחידתנו, אך חיזקו אותנו בנשק. ... בין אלה שהצטרפו לקאפיטן ... היה גם זיאמקה טוקר ... לדאבון הלב, הוא הוצא להורג לאחר שמצאוהו ישן בעת שמירה. ה"עסקאות" פגעו ביכולת הלחימה שלנו. שיעור הלא-לוחמים עלה,

קבוצת פרטיזנים
יהודים שהצטרפו
ליחידות סובייטיות

III
משואה
MASSUA

מינהל חברה ונוער

והמעמסה על ארגון אספקת המזון הייתה מוטלת על ידיים מעטות. ניהלנו ביננו ויכוחים על חובת הפרט להיצמד לאירגונו ועל הזכות למצוא לו יחידה אחרת. הדעות היו חלוקות. בייחוד בלטו בעלי המשפחות בתמיכתם ב"יחד". גם הטיעון של אחריות קולקטיבית וגאווה לאומית של יחידה יהודית ... נשמע חזק ומשכנע. ה"בודדים" שבינינו דגלו בהצטרפות ליחידות קרביות מעורבות, בנימוק שדווקא יהודי בין גויים עשוי לשכנע בכישוריו ובמסירותו ... כשלעצמי הייתי מהמעטים שהכרתי לא־יהודים, ולא הייתי מודאג מהצטרפות ליחידה של לא־יהודים.

שוב, מעבר לשמי העננה – סיפורו של פרטיזן, 1995, עמ' 106-107.

2-13: אברהם/יוזבקי, 1946:

עשרים וארבעה יהודים היינו, תשעה־עשר בחורים וחמש בחורות, ולנו שבעה־עשר רובים ורימונים. בלב יער עבות, בצלם של עצי

פרטיזנים יהודים
בגדוד ע"ש גורקי

אורנים צפופים, טמונה בקתת הכפר שלנו. ... בעד הווילון הפרוס על החלון הקטן בוקע אור צהוב ועמום, מתוך להבת־האש הקטנה והקודרת, הבוערת בתוך בקתת העפר פנימה. תנור הברזל הקטן בוער, לוהט כאש, לקול הניגונים ושירי־העם היהודיים. ישובים אנו על האיצטבאות בצורות שונות – האחד רגליו מקופלות תחתיו, האחד נשען על ידו ... ונעימות חרישיות ולבביות משתפכות מן הגרונות. ליזר ממונה על הזמרה:

– "חברים, ערב שבת היום, הבה נזמר 'אבינו מלכנו'."

והכול פותחים מיד בזמרת 'אבינו מלכנו'. עד שעה מאוחרת בלילה בוקעת הנעימה היהודית ומעלה הד בין הענפים הגדולים של האילנות. דומה, רוצים האנשים כי יזמרו גם העצים אתנו יחד. פעם בפעם נכנס הזקיף ומעיר לנו את הערתו: "הנמיכו קול, חבריא", שכן מגיעים אנו לידי התלהבות, שוכחים לשעה קלה כי ביער אנו נמצאים, ונדמה לנו כי בביתנו אנו יושבים בשישי בערב, מסביב לשולחן, ומזמרים זמירות, כנהוג בבית ישראל.

לידובסקי, ביערות - רשימות של פרטיזן יהודי, 1946, עמ' 134-135.

2-14: ארכיון, 1972: מאי - 10 ביוני 1942:

... במהרה נכנסנו ליער בוראלום. היה זה בוקר חמים של חודש יולי. היער הרענן היה מכוסה טל. מסביב ירק צפוף. בלענו אל קרבנו את האוויר הצח, לאחר חודשים תמימים של חיי מחנק בגטו הצר והמעופש. עליצות תקפה אותנו. הרשל ענה לציפורים בציוץ שפתיים. אנקה התחילה צוחקת פתאום צחוק היסטרי, בהצביעה על בגדינו, על הטלאים הצהובים המבהיקים, המתבלטים על פני האריג. בשאט נפש קרענו מעלינו את תו העבדות. פתחנו בחיים חדשים. אולם לא זמן רב נמשכה עליצותנו. ביער הגדול, הבלתי ידוע, לא היה כל סימן וזכר לאנשים חיים. צעדנו בשבילים, ניסינו להיעזר בעקבות הטבועים בהם, אבל כל חיפושינו היו לשווא. ביום השלישי אצלו מזונותינו. לכפר חששנו להיכנס. לא היה בידנו נשק. על אף החירות בה זכינו, נצטיירו לפנינו סיכויים קודרים.

בורנשטיין, פלוגת הד"ר אטלס - סיפורו של פרטיזן יהודי, 1972, עמ' 37.

2-15: אל-פי עצויות פיליפין והוציא ביצירה חוצות:

הודות להתבססות היחידות, הסתגלותם של האנשים לחיי היער ורצונם העז לשוות לחיים אלה צורה נאותה, נוצרה והתפתחה הרעות הלוחמת, גברה האחריות ההדדית, התעמקה ההכרה היהודית הפרטיזנית, ותקוות החיים נתחדשה בכל עזוזה ... העזרה התמידית, האחריות המוסרית והמעשית המלאה של הלוחמים, יצרו אווירה מיוחדת במינה בתנאים הקשים והארעיים הללו. בין העוזרים והנעזרים נרקמו יחסי קרבה, גברה התלות ההדדית, פגה במקצת הרגשות התלות והיתמות. הפרטיזן היהודי, ששב לאחר פעולה ממושכת לבסיסו, לאחר חופשה כלשהי, נחפז להגיע למחנה היהודי. הוא היה צמא לבית, לאנשים המבינים את שפתו, המזדהים עם

חלק ב': בער - קטעי מקורות

פרטיזנים יהודים
ביערות ווישקאוו

רגשותיו. ריח מוכר ורחוק היה עולה באפו, בהתקרבו לפיסת אדמה זו, שהייתה שונה כל-כך במראיה מכל מקום אחר שביער הגדול. לפניו נצטיירה בזעיר אנפין עיירה יהודית קטנה, והיא משכה אותו אליה באלפי חוטים סמויים מן העין, עוררה בו את נימי הנפש הנסתרים והגנוזים. בהיכנסו לתחום זה, שכח את הנכר ואת האלם, את הבדידות ואת ההתנכרות. כאן יכול היה להתרפק על זיכרונות העבר, כאן פקדוהו חלומות העתיד.

קבוצת פרטיזנים יהודים

רוב הבאים לא היו אדוקים, גם לא קיימו מצוות הדת; אך בימי החגים היו מתקבצים מפינות שונות למחנה, ומשתפים עצמם בשמחת החג המסורתית, באותו חג המעלה ריחות ביתיים וזיכרונות ילדות ונעורים. כמה מוזרה וכמה מופלאה הייתה מוכרחה להיות, בעיני זר, תכונה מרובה זו לקראת ימי המועד, אפיית המצות ערב פסח, השחיטה הכשרה מבוצעת בידי שוחט, שמירת הלכות הכשרות המדוקדקות ע"י הנשים (בכל הימים), תפילת הגברים. הפרטיון היה עוזב את המחנה כשהוא מפויס יותר עם גורלו ומחוסן יותר לקראת הבאות.

מתוך: ספר הפרטיזנים היהודים, 1959, כרך א', עמ' 189-190.

2-16: ריבה צימחלן (אורצון), 1991

מצבו של פרטיון יהודי לא היה קל באותם הימים. בייחוד קשה היה מצבה של הלוחמת היהודייה. ... לא היה קל לשמור על כבוד עצמי. בחורה יהודייה חגורה באקדח ובכדורים הייתה לרועץ בעיני רבים מהמפקדים. לא פעם ניסה אחד המפקדים לקחת ממני בכוח את האקדח. ... הוצאתי מהנרתיק את אקדחי הטעון ואמרתי לו: "על גופתי המתה תיקח ממני את האקדח הזה".

מתוך: קלכהיים, בקומה זקופה, עמ' 228.

2-17: בז' (ש"ן) בלה, 1988

בדרך-כלל, תפקידן של הבנות היה בישול, כביסה וטיפול בחולים. ... היה נהוג ששתי בנות היו תורניות במשך שבוע, ועסקו בקילוף

קשריות במחנה של פרטיזנים

תפוחי אדמה. יחד עם בשר היוו אלה בסיס למזוננו. תפוחי אדמה נערמו ערמות ערמות וכל היום קילפו אותם. במשך היום בישלו שלוש ארוחות. הארוחה הראשונה הייתה חייבת להיות מוכנה בטרם

קבוצת
ר' יזניות
ביערות
רודניקי

אור, כדי שבמקרה של התקפה יספיקו האנשים לאכול, כי לא היה ידוע כמה ימים נהיה ללא מזון.

רק בנות מעטות הצליחו להימנות עם ה"קרביות". אלה לא עבדו במשק, אלא יצאו יחד עם הגברים לכל הפעולות החיצוניות. בפלוגתנו היו שש בנות. ... אחת מהן, רשה, השתתפה בקרבות רבים. ... באחת ההתנגשויות של פלוגת בולאק עם קבוצת שוטרים זיהתה רשה בין השוטרים שנשבו שוטר, שהרג את הוריה. היא שלפה אקדח, והרגה אותו בו במקום.

בורנשטיין, היער היה ביתי, 1988,
עמ' 52-53.

2-18: א' - פי צוויי פאטצניס איצרוי יונאיקי:

יחסם העקרוני של ראשי התנועה הפרטיזנית ביערות לקיום חיי משפחה בבסיס פרטיזני היה שלילי. הם סברו שקשרים אישיים ואינטימיים, הגורמים ליחסי תלות בין גבר ואשתו, עלולים להרפות את מתח הלחימה ולפגוע בכושרם הצבאי של הפרטיזנים. ... משנתקל הפיקוד הסובייטי ביחידה, שאורח חייה הפנימי עמד בסתירה להשקפות הנ"ל, לא היססו להפריד בין המשפחות, עד כדי

העברתו של אחד מבני הזוג ליחידה אחרת.
פתרון כזה לא יכול היה להתקבל על דעתו של הפיקוד היהודי.
היחידה היהודית הייתה לוחמת, וקיום משפחות בה לא פגע
בכושרה הצבאי. רוב הזוגות נישאו עוד לפני בואם ליער, והמשפחות

היו מוכרות כלגיטימיות, בעלות עבר משותף משכבר. אך יחד עם
זאת הייתה הבעיה קיימת, ומטה הבריגדה הזהיר את הפיקוד היהודי
מפני חומרת המצב. הם חזרו והתריעו פעמים רבות, שאם תיכנס
אישה להריון, כתוצאה מחיי המשפחה, יומת הוולד הנולד (לא
הייתה כל אפשרות לבצע ניתוח הפלה), האם תגורש מן היחידה

פרטיזנים יהודים
ולא־יהודים
בביילורוסיה

חלק ב': כיצד נשאר - קטעי מקורות

מינהל חברה וסער

חלק ב': יער - קטעי מקורות

ומפקדה יועמד לדין.

במרוצת הזמן התברר שלא הייתה זו אלא אזהרת שווא. ביחידות היהודיות ביער רודניקי נשמרה רמה מוסרית גבוהה, ולא אירעו

זוג במחנה

בהן במשך כל הזמן מקרים שעלולים היו לעורר ביקורת או לאמת את החששות של מטה הבריגדה.

מתוך: ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 128.

2-19: א/א אולבסקי, 1973:

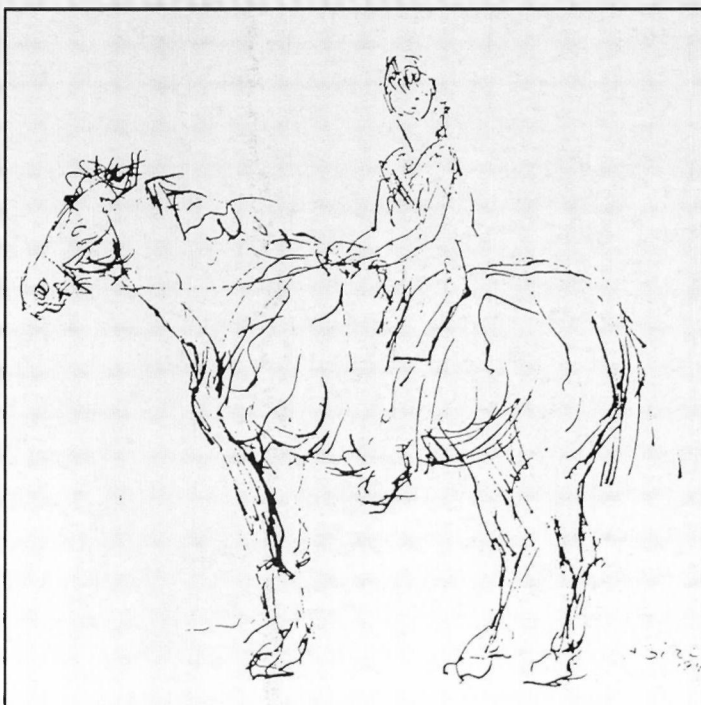
פיאודוס קראנו לו. גם "פאצאן" (קטן). ילד כבן 12, שערות בהירות, עיניים כחולות, פנים מנומשים. ... הוא הגיע ליער עם רובה ועם

משואה

מינהל חברה וזעז

חלק ב': בער - קטעי מקורות

אמא, כבת ארבעים. ערני ו"נדבק" לאנשים, נתחבב על כולנו. ... הוא היה הילד היהודי הראשון ביחידה היהודית. ... את הדאגה לאמו, ללבושה ולמזונה הוא נשא על שכמו. ... אנשי הפיקוד קירבו

נערים יהודים בצבא
כלוחמים ביערות לובלין

מסמך
MAS

מינהל חברה ושעו

אותו, והוא היה תמיד בחברתם. אתם אכל, בחברתם נח ואת הידיעות המעודכנות על המצב ידע. אך גם ידע לשתוק כשהעניין חייב. לאחר זמן תפרו לו במיוחד "שינל" (מעיל צבאי) לפי מידתו. נוסף לכך הוא היה מצויד ברימון עם ידית עץ וחגורה צבאית. ... רוכב על סוסו ביער, בין משמר למשמר, ... לעתים מצטרף אל הסיירת של הפרשים, ... כ"אחד מהחבר'ה".

פיאודוס צמח כפרטיזן ביער. הוא היה לוחם אחראי, חי את חיי היחידה כאילו הייתה מופקדת בידו לשומרה ולהובילה לקרב.

חולבסקי, עיר ויער במצור, 1973, עמ' 166-167.

ג-20: לחני יוסילבסקי-ירון, שנים ה-60:

נקמה! נקמה! – זו הייתה משאלתה האחרונה של אמי היקרה, זו הייתה צוואתה הקדושה של אחותי הפעוטה וזו הייתה גם משאלתם וצוואתם של כל יקירינו שמתו מות קדושים על קידוש האומה לפני הירצחם על-ידי הגרמנים, ימח שמם.

נקמה! המילה שנחרתה עמוק עמוק בתודעתי והדה וצליליה היכו בלי הרף באזניי, כהך פטיש על סדן הנפח.

נקמה! זו הייתה הסיסמה האחת והיחידה שליוותה אותי ואת חבריי בקרבות עם האויב הגרמני במחתרת ובחזיתות, עד שהושמדה החיה הטורפת.

יוסילבסקי-ירון, זיכרונות (כתב יד, שנות ה-60), עמ' 5.

"נאגן" – אקדח רוסי

2-21: א/זצר /זוז20ק, 1943:

קטעים מתוך פואמה שכתב המחבר באוגוסט 1943 ביערות
אוקראינה, בהיותו בשורות הפרטיזנים (מיידיש: אסתר איזקסון)

הנה הם הולכים, ראשוני הצועדים בסך.

לפי סדר וחשבון: מאה בשורה, מאה בשורה!

... זעירים, קטנטנים, זה אך נולדו.

[...]

חיים טובעו

באש נשרפו

אינם בוכים.

רק קולם הדק – מציץ והומה:

"נקם, נקם, נקם!"

נקמו את דמנו השפוך על לא חטא!

[...]

יחדו צועדים, יחדו עוברים בסך

אין גניחה, אין נהי, אין אנחה.

אני ניצב על עמדי, קפוא ומאובן [...]

ובתוך ערפל סמיך, אדום אדום מני דם,

עולה ומבצבץ ראשה הגאה של הרעיה והאם,

של פייגלה שלי, פייגלה, פייגלה ראשית אהבתי:

אני צועק, אני זועק [...]

אתכם רוצה אני לצעוד אל הנצח.

עיניה מצועפות דם מביטות באהבה,

שואלות ומצוות!

אליעזר! האם חובך פרעת עבור דמנו,

דם ילדינו הפעוטים, האם נקמת?

אנו מחכים, כלנו ממתנים, מצפים ליום הנקם!

[...]

רוצה אני לומר, כי אסור אני למצוותה,

כי נקם אנקום במרצחים בזדון."

[...]

לידובסקי, לא כצאן לטבח, 1982, עמ' 19-25 (קטעים)

חלק ב' - קטעי מקורות

משואה
MASSUA

מינהל חברה וטעור

2-22: ראובן / אילון, 1993:

איוואן איוואנוביץ' ... הוציא מאוהלו רובה חלוד וכדורים ומסרם לידי. ... את האקדח שלי ידעתי לפרק ולהרכיב, אך רובה החזקתי בידי זו הפעם הראשונה. איוואן מסר לי את שם מפקדי הישיר, והוסיף: "אינך רשאי להיפרד מן הרובה אלא במותך, ועתה, לך ונקא אותו כהלכה!". הודיתי לו וחזרתי למקומי בידיים מלאות. זה היה לי הרגע המאושר ביותר מאז עזבתי את הגטו. סוף-סוף הרגשתי את עצמי אדם לוחם.

ליאונד, פרטיזן יהודי ביער, 1993, עמ' 74-75.

2-23: צ'ורניה / צ'ור, 1943:

קטע מיומנה של הילדה דוניה רוזן, אשר מצאה ביער מסתור והצלה.

23.6.1943:

... רצוני שבני אדם יזכירו תקופת זוועות זו כסיוט שחלף. אינני יודעת מתי יהיה הדבר, אך מובטחתי שיום כזה יבוא, יבוא הניצחון, יבואו ימים טובים מאלה. וזו שאיפתי, שדווקא באותם הימים ידובבו המילים שלי; שלאחר שנים רבות, כשחיים טובים יותר יטשטשו את זכר התקופה האכזרית, כשתלמיד בבית-הספר לא ידע עוד להשיב לשאלה האם להיטלר היה שפם או זקן – שאז יחזירו אתכם המילים שלי אחרנית – בכמה וכמה שנים. מאמינה אני, שזיכרונות אלה ילמדו אתכם לאהוב את הידידים ולשנוא את האויבים, וילמדו אתכם לנקום ולהילחם באויבי האנושות, אויבי החופש, הצדק והמשפט. ... רוצה אני לבקשכם שלא תשכחו את המתים. רוצה אני להתחנן לפניכם ולבקשכם בכל לשון של בקשה שתנקמו את נקמתנו, שתקחו נקם באותם הפושעים שידם האכזרית הוציאה אותנו מן החיים.

רוצה אני שתקימו יד לנו – מצבה שתגיע עד השמים, ציון שיראה אותו העולם כולו – פסל לא משיש ולא מאבן, אלא ממעשים טובים. כי מאמינה אני באמונה שלמה, שרק מצבה כזאת עשויה להבטיח לכם ולילדיכם עתיד טוב יותר, ואז לא ישוב אותו רשע שהשתלט על העולם והפך את החיים לגיהנום."

רוזן, ידידי היער, עמ' 93-94.

חלק ב': ביער - קטעי מקורות

מנהל חברה וסער

ב-24: דב לוין, קטע מיומן, יולי 1944:

אכן, שוחררנו משלטון האימים וממוראותיו, ולא עוד, אלא שחזרנו בנשק טבול נקמה. אך מי ישחררנו מן המועקה שבלב ומאווירת השכול והיתמות הניבטת מכל פינת רחוב והזועקת מכל שעל אדמה? מסביב תרועת תהילה לניצחונות הרודפים זה את זה, חדוות התחדשות ותחייה, ואנו – בורחים מעצמנו. וכי ייתכן לאכול מזבחי מתים!?

... חלפה תקופת הקרבות וסער המאבק, נדמו רעמי הפיצוצים, ועתה באה דממה דקה. ... אנו, הפרטיזנים לשעבר, רגילים לחיות בצוותא והרגל זה דבק בנו. נפגשים, סועדים נפשתינו ביחד. מגלגלים שיחה. אך סיכומן של כל השיחות אחד הוא: לאן? ... אנה נלך? – "נמשיך לנקום על אדמת גרמניה המובסת", מסבירים המתגייסים לצבא הסובייטי. ... וכולנו מאוחדים בהחלטה, אפילו שאין מעלים אותה על השפתיים. המטרה היא אחת – עלייה.

מתוך: ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 257

מצעד הניצחון של
הפרטיזנים בקייב
באביב 1944

סיכום

"כמו סיסמא יהא השיר מדור לדור"

דיון במליאה

המשתתפים יתייחסו במסגרת הדיון המסכם למסר של השורה מתוך שיר הפרטיזנים: "כמו סיסמא יהא השיר מדור לדור".

1. לאיזו סיסמא התכוונו הפרטיזנים?
2. מה מסיסמא זו נראה לכם חשוב להעביר לדור הבא?

חורף 1943,
פרטיזנים יהודים
בפיקודו של ביילסקי

הצעה לפעילות חלופית או נוספת (45-90 דק')

יצירת תערוכה:

המשתתפים יבחרו שורה אחת מתוך "שיר הפרטיזנים", או משפט אחד מתוך קטעי הזיכרונות הכלולים בתכנית, ויאירו אותם כסיסמא, אשר דיברה ביותר ללבם. בנוסף, האיורים יכולים לכלול תגובה בכתב, שיחברו המשתתפים, אשר תבטא את התייחסותם לדברים שקראו בקטעי הזיכרונות (למשל, מכתב תשובה לדוניה רוזן).

לאחר הפעילות יציגו המשתתפים את עבודותיהם וינמקו את בחירותיהם.

צפייה בסרט הווידאו: "כמו סיסמה ... מדור לדור" (20 דק')

א. על הסרט:

סרט הווידאו שהופק על-ידי "משואה" ומשרד החינוך מבוסס על קטעים מעדויותיהם של פסיה בייך, סוניה ברנשטיין, יעקב גרינשטיין, מיכאל יצחקי, ליטמן מור, ציפורה קופרברג, ניסן רזניק ומשה שוטן, שהיו פרטיזנים בימי השואה. הקלטת עדויותיהם נערכה במסגרת פרויקט לתיעוד עדויות של ניצולי השואה שהתקיים בארץ במהלך שני העשורים האחרונים. העדויות שבסרט מציגות את הדילמה של היציאה אל היער, את קשיי ההגעה ליער וקשיי הקיום ואת הפעולות השונות שביצעו הפרטיזנים נגד האויב הנאצי ונגד משתפי הפעולה עמו. בסרט גם תצלומים רבים וקטעי מוסיקה. הסרט מסתיים באנקדוטה לגבי "שיר הפרטיזנים", אותה מספרת ציפורה קופרברג, שהייתה חברתו לנשק של הירש גליק, מחבר השיר.

ב. לקראת הצפייה:

- מוצע לחלק למשתתפים מטלות צפייה על מנת למקד את תשומת לבם בנושאים מסוימים הבאים לידי ביטוי בסרט, ובכך להכשירם לקראת הדיון שלאחר הצפייה, למשל:
- עד כמה מוסיפה לכם הצפייה בסרט, על הצילומים וקטעי המוסיקה שבו, להשלמת סיפור הפרטיזנים שהשתקף מקטעי העדות שקראתם?
- התמקדו בסיפורו של... [המנחה ינקוב באחד השמות ויבטיח שכל המעידים יסוקרו] וספרו בקצרה את סיפורו.

ג. נקודות לדיון לאחר הצפייה:

- אילו נימוקים מעלים הפרטיזנים בעד יציאתם ליער?
- אילו התלבטויות הם מתארים בשאלת היציאה אל היער?
- מה או מי הרשים אתכם במיוחד בסרט? במה?
- העדויות שבסרט הוקלטו זמן רב אחרי השואה; מהי המשמעות שיש לכך עבורכם?

מנהל חברה ונוער

מפתח לקטעי המקורות

חלק א - האם לצאת אל היער?

ההתלבטות:

אחריות קולקטיבית - מול משפחה:

- א-1: אבא קובנר (מול אמו)
- א-2: אליעזר לידובסקי (מול אשתו)
- א-3: שמואל בורנשטיין (משפחה וילדים)

אחריות קולקטיבית - מול קהילה:

- א-4: מוני יוסילבסקי - מחתרת במחנה והוויכוח הפנימי
- א-5: מרדכי זייצ'יק - סכנה לעיירה כולה
- א-6: משה שוטן - ויכוח בין גנס, ראש היודנראט בוילנה לבין חברי המחתרת בגטו.

הסיכון שביציאה ובהגעה ליער:

מול פרטיזנים לא יהודים:

- א-7: אבא קובנר - דוגמא ליחסים שליליים עם פרטיזנים אנטישמים
- א-8: יליפה - דוגמא לשיתוף-פעולה חיובי עם פרטיזנים לא-יהודים

קשיים פיזיים:

- א-9: האחים ביילסקי - חפירת מנהרה מן הגטו החוצה
- א-10: י. יפה - תיאור הדרך הקשה אל היער
- א-11: דבורה גורדון - התלבטות אולי לחזור לגטו עקב התנאים הקשים ביער

המטרה:

- א-12: מרדכי זייצ'יק - לפעול נגד הגרמנים ולשקם את הכבוד העצמי, וראו שוב קטע א-11 לעיל המדגים את המטרה הישרדות.

חלק ב - ביער

פעילות מוצלחת בלוחמה נגד הנאצים:

- ב-1: מוני יוסילבסקי (חבלה, קרבות פנים מול פנים, הרג)
- ב-2: אליעזר לידובסקי (חבלה, עימות מילולי והוצאה להורג)

מיתקן חברה ושער

כנקמה)

ב-3: ברוך לוי (פיתוח אמצעי לחימה, רכבת)

כשלונות במאבק נגד הנאצים וקשיי הישרדות:

ב-4: נחמה וקסלר (מחבוא, ובסופו של דבר הצלה)

ב-5: חנה'לה שפרן (מחבוא, ובסופו של דבר פצועים והרוגים בקרב היהודים)

תנאים פיזיים, מחלות, מזון, מגורים, הגיינה:

ב-6: שלום חולבסקי

ב-7: ראובן ליאונד

ב-8: רבקה דודיק

יחסים עם פרטיזנים לא יהודים:

ב-9: אליעזר לידובסקי (אנטישמיות, הפרדה)

ב-10: שמואל בורנשטיין (אנטישמיות, אלימות)

ב-11: שלום חולבסקי (שת"פ, הערכה מצד הרוסים)

ב-12: ברוך שוב (שת"פ: נשק תמורת אנשים)

הווי חברתי, אווירה, תחושת חירות, רעות:

ב-13: אברהם לידובסקי

ב-14: שמואל בורנשטיין

ב-15: שלום חולבסקי

מקומן של הנשים, חיי משפחה, ילדים ביער:

ב-16: ריבה צימרמן-גורדון (נשים מול מפקדים רוסים)

ב-17: בלה בורנשטיין (נשים במחנה)

ב-18: שלום חולבסקי (משפחה)

ב-19: שלום חולבסקי (ילד)

משמעות המושגים נקם וכבוד עצמי/לאומי בעיני הפרטיזנים:

ב-20: מוני יוסילבסקי

ב-21: אליעזר לידובסקי

ב-22: ראובן ליאונד

ב-23: דוניה רוזן (הקטע עומד בעימות מסוים עם שאיפת הנקם

הפיזי שבקטעים האחרים, ולכן טוב לדיון)

ב-24: דב לוי (גם הוא טוב כעימות עם דוניה רוזן. שני הקטעים

האחרונים מתאימים גם לחלק הסיכום).

הפרטיזנים שבחברת – ביוגרפיות תמציתיות

בוגן אלכסנדר: יליד וילנה, ליטא, 1916; היה מפקד גדוד פרטיזנים ביערות נארוץ' ברוסיה הלבנה; במסגרת ארגון הפרטיזנים המאוחד (פ.פ.או.) ארגן קבוצות של נוער יהודי והוליד אותן אל היער, אל הגדוד הפרטיזני "נקמה", שערך מספר מבצעי לחימה מוצלחים; ביער, בין קרב לקרב, צייר את הווי הלוחמים ודמויות הפרטיזנים היהודים. בשנת 1951 עלה ארצה; עוסק בציור, בפיסול ובחינוך לאמנות; עבודותיו מוצגות בארץ ובחו"ל.

בורנשטיין בלה: ילידת גרודנו, פולין, 1926; לאחר הכיבוש הגרמני נכלאה בגטו דרצ'ין, ומשם ברחו אל היערות ברוסיה הלבנה, והצטרפה לפלוגת הד"ר אטלס ואח"כ שובצה בגדוד "לנינסקי", יחד עם לא-יהודים רבים. עסקה בעבודות שירות ומשק, והייתה בין הנשים, המעטות יחסית, שזכו להחזיק נשק ביד ולקחת חלק בפעולות קרביות נגד הנאצים. אחרי המלחמה עלתה ארצה והקימה כאן את משפחתה.

בורנשטיין שמואל: יליד לודז', פולין; בנובמבר 1939 ברח מפני הגרמנים לעיירה דרצ'ין שהייתה אז בשטח הכיבוש הסובייטי, ונכבשה ע"י הנאצים רק ביוני 1941; היה שותף להתארגנות מחתרית בגטו, שהחלה לאגור נשק; ביולי 1942 ברח עם שניים מחבריו אל היערות הסמוכים, וכעבור זמן מה היה לאחד הלוחמים בפלוגת פרטיזנים יהודים בפקודו של ד"ר אטלס; שם נשא לאישה את בלה, חברתו לקרבות. לאחר השחרור (יולי 1944) התנדב לצבא האדום, נפצע, ועלה לא"י.

ביילסקי טוביה: 1906–1987, יליד כפר ליד נובוגרודק, פולין; לאחר הטבח בגטו נובוגרודק, בו נרצחו הוריו ובני משפחה אחרים, ברח ליערות עם אחיו, זוסיה, עשהאל ואהרון. הקים ביער גרעין של פרטיזנים שהלך וגדל, עד ששימש מקלט והצלה ליותר מ-1,200 יהודים, ביניהם משפחות רבות; גדוד הפרטיזנים של האחים ביילסקי עסק בפעולות נקם נרחבות ושימש גם כבסיס תחזוקה ללוחמים הסובייטים. ב-1945 עלו הוא ושני אחיו ששרדו לארץ וב-1954 התיישב בארצות-הברית.

גורדון דבורה: ילידת העיירה פוסטב, ליד וילנה; בסיועו של בן-דודה הפרטיזן ובשיתוף-פעולה מצד היודנראט יצאה מן הגטו עם אמה ואחיותיה ליערות נייבר שבביילורוסיה המערבית. בעדותה מסוף שנות ה-80' היא מתארת את המאמצים העצומים שנדרשו ממנה ומחבריה על מנת להתגבר על תנאי הקור והרעב ועל מחלת הטיפוס שתקפה אותם ביער.

גליק הירש: 1922–1944, יליד וילנה, ליטא; משורר ופרטיזן; היה חניך "השומר הצעיר", וכבר כנער כתב שירים בעברית וביידיש; בראשית 1943, לאחר פרק זמן בעבודות כפייה, הועבר לגטו וילנה, שם הצטרף לארגון הפרטיזנים המאוחד (פ.פ.א.); ב־1 בספטמבר 1943 נלכדה יחידתו, והוא נשלח למחנות באסטוניה; בקיץ 1944 ברח מן המחנה, ועמו שמונה מחבריו מאותו ארגון, אך כולם נרצחו ע"י הגרמנים. כל היצירות שכתב גליק במחנות הללו אבדו. את פרסומו קנה לו הירש גליק ב"שיר הפרטיזנים", שאותו חיבר ב-1943, בהיותו בגטו וילנה. הוא חיבר את השיר על־פי מנגינה שחיברו מלחינים יהודים־סובייטים לשירו של המשורר הרוסי א. סורקוב. עד מהרה הפך השיר להמנון הפרטיזנים, הושר במקומות רבים שבשלטון הנאצים, ואחרי המלחמה תורגם לשונות רבות.

דודיק רבקה: ילידת קורניץ. ערב המלחמה עבדה כמנהלת בית־ספר; לאחר החיסול הסופי של הגטו בספטמבר 1942 ברחת יחד עם אמה, והן הסתתרו במקומות שונים. בסופו של דבר הגיעו לאחד היערות באזור נארוץ'. בעדותה מסוף שנות ה־80' היא מספרת על המחסור, הקור והמחלות ששררו ביער, ועל הפחד המתמיד מפני הגרמנים. במהלך מסע הבריחה מפניהם הגיעה גם ליערות זאז'ריה, והייתה בין המעטים שניצלו מן המצור הגרמני. בנובמבר 1945 הגיעה יחד עם אמה ארצה בעלייה ליגאלית.

דמשק אליהו: 1907–1981, יליד לידא, פולין; היה פעיל בתנועת "השומר הצעיר"; בנובמבר 1941 הוכנס לגטו, וחזה שם בטבח ההמוני במאי 1942. בעת חיסול הגטו ברח עם חבורת צעירים אל היער, והצטרף לחטיבת הפרטיזנים "איסקרא"; הקים בבסיס הפרטיזני בית דפוס בעזרתו הופצו עלונים אנטי־נאציים. על חלקו במלחמת הדפוס נגד מנגנוני התעמולה הנאציים זכה באותות הצטיינות. ב־1945 עלה ארצה עם בנו ואשתו, פרטיזנית אף היא.

וקסלר נחמה: נמלטה מהטבח בעיירה גלובוקי והגיעה ליערות קאזאן. באוקטובר 1943 יצאה משם עם בן־זוגה לעבר יערות נארוץ', שם חנתה המחלקה היהודית; בעדותה מסוף שנות ה־80' היא מספרת על הקשיים העצומים בהם היה כרוך המסע, שנערך תוך מצוד מתמיד מצד הגרמנים. לאחר שהגיעו ליעדם נקלעו למצור גרמני, ועקב התנאים הקשים שקלו היא וחבריה להתאבד. בסופו של דבר נשארה במסתור שבביצות, וניצלה.

זייצ'יק מרדכי: יליד העיירה לנין, רוסיה, 1915; לאחר הכיבוש הנאצי עבד בעבודות כפייה בגטו ובמחנות עבודה שונים; ב־14 באוגוסט 1942 ברח ממחנה העבודה האנצביץ' עם כ-150 מחבריו, עמם הגיע ליער הסמוך. כמחציתם נספו בקרבות ובמבצעים השונים ביערות. מאז שנתקבל לשורות הפרטיזנים ניהל יומן שכלל בין השאר תיאור הקרבות, מקומם ותאריכם. לאחר המלחמה עלה ארצה, וכעבור כ־25 שנה כתב על בסיס יומן זה את ספר זיכרונותיו.

מנהל חברה ושער

חולבסקי שלום: יליד ניסביץ', פולין; עם הכיבוש הנאצי הועסק בעבודות כפייה שונות, והיה עד למדיניותם האכזרית של הנאצים ועוזריהם הביילורוסים. היה בין חברי המחתרת שאירגנו את המרד היהודי בגטו, במהלכו שרפו היהודים את בתי הגטו והפילו חללים מקרב הגרמנים. הדבר אפשר בריחתם של רבים אל היערות. השתתף בפעולות קרביות רבות נגד הגרמנים במסגרת יחידות יהודיות ולצד פרטיזנים סובייטיים. לאחר המלחמה עלה ארצה, ותרם רבות לחקר השואה.

יוסילבסקי (ירון), מוני: 1924–1996, יליד שוורזנה, פולין; היה בין בני הנוער שיזמו ואירגנו בינואר 1943 את בריחתם של כ-200 איש מהגטו אל היערות; הצטרף ליחידת הפרטיזנים של האוטריאד "זוקוב" ביערות קופיל ופולסיה שבמחוז מינסק וברנוביץ'; בסוף 1945 שימש כמוביל קבוצות של ניצולי שואה, שהבריחו גבולות במטרה לעלות ארצה; ב-1946 עלה ארצה באנייה בלתי-ליגאלית; נכלא במחנה המעצר בעתלית; ב-1948 התגייס לצה"ל, והקים משפחה.

לוי ברוך: יליד ז'לודוק, ביילורוסיה; עם הכיבוש הנאצי ברח, ולאחר נדודים הגיע לגטו לידה; היה מראשוני הפרטיזנים באזור ביילורוסיה; היער לא היה עבורו מפלט אלא זירה למאבק ולמעשי נקם. היה פעיל במיקוש מסילות ברזל ושיבוש התובלה הגרמנית לחזית. הומלץ ע"י מפקדיו לתואר הרם "גיבור ברית-המועצות"; מיד לאחר המלחמה עלה ארצה.

לוי דב: יליד קובנה, ליטא, 1925; חבר "השומר הצעיר" במקום; לאחר הכיבוש הנאצי הועבר עם משפחתו לגטו שבפרבר סלובודקה, ונכנס לפעילות מחתרתית; לימים יצא בסיוע תנועתו ליערות רודניקי שבאזור וילנה, ונקלט בגדוד הפרטיזני "מוות לכובשים"; בינואר 1945 יצא בדרך לא דרך לא", היה פעיל במחנות העקורים באיטליה, והגיע ארצה לאחר מסע מפרך באנייה "פייטרו" ב-24 באוקטובר 1945; כהיסטוריון הוא עוסק שנים רבות בחקר השואה, ומכהן כיום כראש המדור לתיעוד בע"פ ב"המכון ליהדות זמננו" באוניברסיטה העברית בירושלים.

ליאונד ראובן: יליד אולשאן, 1921; לחם כפרטיזן ביערות מינסק. את ביתו נטש עם פלישת הגרמנים, ונכנס למינסק כשהוא מתחזה לנוצרי, כדי להשיג עבודה. היה עד להשמדת יהודי מינסק, ושיתף פעולה עם המחתרת היהודית בגטו. חתר בנחישות כדי להגשים את משאלתו – להצטרף אל שורות הפרטיזנים.

לידובסקי אברהם: יליד ברנוביץ', פולין. בין השנים 1941–1944 ניהל יומן, שהתפרסם בארץ-ישראל ב-1946. ביומן תיעד בצורה מפורטת את פלישת הגרמנים לעירו, את מעשי הרצח ההמוניים בגטו, את בריחתו משם ואת פעולות חבריו כפרטיזנים ביערות. ב-1944 היה בין משחררי העיר רובנו, יחד עם חיילי הצבא האדום.

לידובסקי, אליעזר (לייזר): יליד ברנוביץ', פולין, 1910; בראשית מלחמת העולם השנייה ארגן פעולות אנטי-נאציות במחתרת. לאחר שנכשל ניסיון ההתקוממות בגטו, הצטרף לפרטיזנים ביערות והשתתף בקרבות רבים, יחד עם אחיו, אברהם. לאחר המלחמה עסק בגאולת ילדים יהודים מידי נוצרים ובארגון ניצולי השואה במסגרת ה'בריחה' והעלאתם ארצה; עלה ארצה, התגייס לצבא, ועסק בקליטת עלייה.

קובנר אבא: 1918-1987; יליד סבסטול, רוסיה; חניך "השומר הצעיר"; הוגה רעיון ההתנגדות לנאצים בגטו וילנה, מחבר הכרוז הידוע, בו נאמר, בין השאר: "אל נלך כצאן לטבח!" מפקד המחתרת בגטו (פ.פ.א.ו); ביערות רודניקי פיקד על היחידה היהודית שהורכבה מלוחמי גטו וילנה ועל גדוד "הנוקם" במחנה היהודי ביער; ממארגני תנועת ה'בריחה' היהודית מאירופה שלאחר המלחמה; ב-1946 עלה ארצה, ופעל במסגרת הפלמ"ח וצה"ל. התפרסם כסופר, משורר ופעיל בתחומי התרבות והציבור בישראל.

רוזן דוניה: ילידת קוסוב, גליציה המזרחית. עם הכיבוש הנאצי נעה ונדה כילדה צעירה ובודדה בדרכים, בשדות, מכפר לכפר, תוך תלאות וסכנות רבות לחייה. בסופו של דבר מצאה מסתור והצלה ביערות שבהרי הקרפטים. עלתה ארצה עם עליית הנוער ב-1948.

שוב ברוך: יליד וילנה, 1924; עם הכיבוש הנאצי ונוכח גלי הרציחות של יהודי ליטא, ברח מגטו וילנה לראדושקוביץ, שם היה עד לרצח המוני של יהודי ביילורוסיה; בשו בו לגטו וילנה הקים יחד עם חברו לכיתה "מחתרת של שניים". הם השיגו אקדחים והצטרפו ללוחמי פ.פ.א.ו. בין חומות הגטו; בסוף קיץ 1943 יצא ליערות רודניקי, וזכה לפעול כפרטיזן, בעיקר בפיצוץ רכבות; באוקטובר 1945 העפיל לארץ ישראל באונייה "פטר 2". הקים משפחה חדשה, ולחם במלחמות ישראל.

שוטן משה: יליד סווינצ'אן, ליטא, 1924; עם הכיבוש הנאצי הצטרף לקבוצת מחתרת, שחימשה את עצמה באמצעות גנבה ממחסני נשק גרמניים. השמועות על חיסולו הקרוב של הגטו הניעו את הקבוצה, שמנתה אז 22 חברים וחברות, לצאת ליער. יעקב גנס, ראש המשטרה היהודית בגטו וילנה הסמוך, סייע לקבוצה להוציא יהודים מתוך גטו וילנה ליערות נארוץ'. לאחר כיבוש השטח ע"י הצבא האדום, התגייס משה לשורותיו, ושירת בו עד 1946. עלה ארצה בעלייה בלתי ליגאלית, עבד בבניין, וכתב שני ספרים ומחזה על חוויותיו בתקופת השואה.

שפרן חנה'לה: ילידת וילנה; בסוף שנת 1941 ברחו עם אביה ואחותה מן הגטו. הם נדדו ממקום למקום, ומגטו לגטו; באפריל 1943 ברחו בדרך חתחתים לאחד היערות באזור נארוץ', והצטרפו לגדוד פרטיזנים. חנה התקבלה כחובשת ביחידה הפרטיזנית "נקמה"; ב-1944 הייתה חלק מצוות הווי שהופיע לפני פרטיזנים ערב ערב. בשנת 1950 עלתה ארצה עם בעלה ואביה, פרטיזנים אף הם.

מנהל חברה וסער

יהודי מזרח-אירופה בלחימה הפרטיזנית במלחמת-העולם השנייה

אחת מדרכי ההתנגדות העיקריות של יהודי אירופה במלחמת-העולם השנייה תחת הכיבוש הגרמני-נאצי הייתה הלחימה הפרטיזנית ביערות, בכפרים ובמקומות אחרים מחוץ לערים. סוג לחימה זה היה אופייני למזרח-אירופה, שם רבים מאוד יעדות עבותים וגדולים, ביצות טובעניות ושטחים אחרים הקשים למעבר. באזורים נרחבים אלה, שהשתרעו על פני מאות-אלפי קילומטרים רבועים, ואשר נכבשו ברובם בשלבי המלחמה הראשונים על-ידי הצבא הנאצי, החלו לפעול במשך הזמן יחידות פרטיזניות שונות. חלקן היה כפוף לממשלה הגולה של פולין, אולם חלקם המכריע היה קשור בצורה זו או אחרת לתנועת הפרטיזנים הסובייטית, אשר ממנה קיבלו סיוע, אך גם הוראות, ולימים סרו כליל למשמעתה. פעולתן הצבאית, כמו גם הפוליטית והמודיעינית של היחידות הללו נעשתה מפעם לפעם, סמוך לריכוזים הגדולים ביותר של האוכלוסייה היהודית בכל אירופה.

בתחילת המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות, בשנים 1941-1942, הייתה האוכלוסייה היהודית ברובה כלואה בגטאות ובמחנות, ושרויה בתהליך מתמיד של הכחדה בצורות שונות ומשונות. בתנאים אלה של דיכוי ברטלי וסכנת חיסול מתמדת, חלקי או טוטאלי, התארגנו במסגרת הגטאות והמחנות קבוצות מרי מחתרתיות להתנגדות וללחימה אנטי-נאצית. ההתארגנות נערכה הן בתוך הגטאות והמחנות והן מחוצה להם, כפרטיזנים. על אף הקשיים והסכנות נערכו ניסיונות רבים מאוד ליציאה המונית מן הגטאות והמחנות אל היערות, על מנת לנהל שם מלחמה פרטיזנית; אולם מעטים בלבד מן היוצאים הצליחו להגיע בפועל אל היערות או לנהל משם פעולות לחימה כלשהן.

במסגרת התנועה הפרטיזנית הסובייטית נמצאו כ-30,000 יהודים, וביניהם מפקדים בכירים, גיבורים דגולים ובעלי אותות הצטיינות רבים. לכאורה, מספר זה מרשים למדי, שכן מעצם טבעה ולאחר הנזק והאבדות שהסבה לנאצים, הייתה הלחימה הפרטיזנית אחד הגילויים הנועזים והיעילים ביותר של תנועת ההתנגדות האירופית;

* פרופ' דב לוין לחם בתקופת השואה בשורות הפרטיזנים באזור וילנה שבליטא. חתן פרס לספרות צבאית ע"ש יצחק שדה, שנת תשל"ב (1972). כיום ראש המדור לתיעוד בעל-פה במכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

דב לוין

מזנהל חברה ונוער

אולם אם נביא בחשבון את העובדה שהאוכלוסייה היהודית במזרח אירופה מנתה בתחילת המלחמה מיליונים אחדים, וביניהם רבים מאוד היו יוצאי-צבא וחברי תנועות פוליטיות שונות, בעלי מוטיבציות חזקות להילחם, כי אז אולי יש מקום לטענה שהמספר הנ"ל – 30,000 – רחוק מלהיות גדול, והוא אומר דרשני. אחרי המלחמה אכן נשאלו רבים מניצולי הגטאות למה לא ברחו ולא הצטרפו לפרטיזנים באזורים הסמוכים להם. גם כיום, לאחר שנגולו סיפוריהם האישיים והסתבר שברוב המקרים כלל לא עמדה לפנייהם אפשרות כזו, עדיין יש מקום לשאלה: מדוע לא הייתה הצטרפות המונית של יהודים לפרטיזנים? כפי שיתברר להלן, התשובה לשאלה זו היא מורכבת למדי ומחייבת הבאת עובדות שונות והסברים בדבר מהותה של הלחימה הפרטיזנית במזרח אירופה בכלל, ועל בעיותיהם הספציפיות של הפרטיזנים היהודים בפרט.

בראש ובראשונה יש לציין את העובדה הבסיסית שהתנועה הפרטיזנית הסובייטית קמה ופעלה מתוך **צרכים צבאיים ופוליטיים גרידא**. צרכים אלה קבעו במידה מכרעת את עמדתם בשאלת מתן מקלט לאוכלוסייה המקומית, הנרדפת על-ידי הנאצים. מכאן עולה שהתנועה הפרטיזנית לא הועידה לעצמה, בדרך-כלל, תפקיד מיוחד להציל את היהודים, למרות היותם המועמדים הראשונים להירצח על ידי הנאצים. היהודים התקבלו לשורותיה רק במידה שיכלו לתרום למטרות ולתפקידים העליונים של התנועה הפרטיזנית, כגון: פתיחת "חזית שנייה" נגד הנאצים וניהול מלחמה מתמדת בעורף האויב; הכשרת הקרקע לכינון מחדש של השלטון הסובייטי – וכל זאת תוך תיאום עם הצבא הסובייטי הסדיר והמוסדות הפוליטיים והמודיעיניים של ברית-המועצות. אין תימה אפוא ששלטונות הכיבוש הנאציים ועוזריהם, וכן הצבא הגרמני, עשו מאמצים עליונים לחסל או לפחות לצמצם את הפעילות הפרטיזנית בעורפם. לשם כך לא בררו באמצעים: בדרך-כלל היו מוציאים להורג את המעורבים והחשודים בפעולות אלה, ולא פעם אף את בני ביתם, וזאת לאחר עינויים אכזריים ביותר. החימוש של היחידות הפרטיזניות וצידודן היה אמנם נחות לאין ערוך לעומת זה של הצבא הגרמני ובעלי בריתו, ועם זאת עלו הפרטיזנים על אויבם בכושר הניידות, בהכרה מצוינת של השטח ובנתונים אישיים ואתניים, אשר אפשרו להם להיטמע לבלי הכר בתוך האוכלוסייה המקומית. תכונות אלה ועוד נוספות, כמו: ניסיון קרבי וכושר פיזי מעולה, כוח סבל, נאמנות ודבקות במטרה, נדרשו לפחות להלכה מכל פרטיזן. במקרים רבים מאוד הותנתה קבלתו של אדם לשורות הפרטיזנים בנשק שהביא עמו. עבור היהודי, אסיר הגטו, רכישת נשק והחזקתו

מנהל חברה וסער

לקע היסטור

הייתה קשורה לא רק בסיכון עצמי רב, במאמצים עילאיים ובאי־ספור תחבולות שונות ומשונות, אלא גם באחריות כבדה לשלום בני ביתו, קרוביו ואולי תושבי הגטו כולו. זאת ועוד, כאלמנט עירוני מובהק, חסרים היו היהודים ברובם כמה מהתכונות העיקריות שנדרשו מפרטיזן. הכוונה במיוחד לניסיון צבאי, להכרת השטח, למראה חיצוני בלתי חריג, לשליטה מובהקת בשפה המקומית, וכן לתכונות אחרות שעשויות היו לסייע לטיפוח יחסי אֶמון עם האוכלוסייה הכפרית – בני הברית החשובים ביותר של הפרטיזנים. ברם, היו גם מקרים שיהודים עם נשק ביד ובעלי כמה מהתכונות שנמנו לעיל (כמו יהודים כפריים, למשל) הצליחו, תוך סכנת נפשות, לצאת מהגטאות המוקפים ולהגיע ליערות – אולם נאלצו לחזור על עקבותיהם (במקרה הטוב) וזאת מפאת המצב ביחידות הפרטיזניות ביער. מבחינה זו ניתן להבחין בשתי תקופות עיקריות:

בתקופה הראשונה של הפעילות הפרטיזנית (1941-1942), היה מספר היחידות מזערי מאוד וכוחן הצבאי היה לרוב, בלתי אפקטיבי. כוח האדם היה מורכב בעיקר מחיילים של הצבא האדום שנותרו ביערות לאחר נסיגת יחידותיהם, וכן מערב־רב של איכרים ועירוניים וביניהם גם אלמנטים פליליים שמצאו להם מקלט ביער. הסדר והמשמעת ביחידות אלו היה רופף מאוד, ורובן דמו יותר **לכנופיות של שודדים** מאשר ללוחמים פרטיזנים, במובן החיובי של המילה. למעשה, חלק ניכר מהם לא היה כפוף לפיקוד פרטיזני עליון, וכל מפקד מקומי פעל בצורה שרירותית. במידה שהיו באותה תקופה יהודים בעלי תכונות מתאימות ורצון להצטרף לפרטיזנים **לא הייתה להם כתובת**, שהרי – כאמור לעיל – תנועת הפרטיזנים הייתה עדיין חלשה וזעירה; ובמידה שכן נמצאו פה ושם קבוצות פרטיזנים מהסוג שתואר, נשקפה מהן **סכנה** מוחשית ליהודים לא פחות מאשר מצד הנאצים.

כדוגמה למצב הדברים אז, ראוי להביא את קורותיהם של יהודי גטו טוצ'ין שבאוקראינה המערבית. ב־22 בספטמבר 1942 כותר המקום על־ידי כוחות גרמניים ואוקראיניים במטרה לחסל את הגטו ולהכחיד את תושביו. שלא כרגיל, היהודים התמרדו: שרפו את בתיהם, ותוך חיפוי ביריות מנשקם, ברחו לכיוון היערות הסמוכים. בעת הפריצה מהגטו נהרגו, ככל הנראה, כ־1,000 יהודים, אולם כ־3,000 מהם הגיעו ליערות ושוטטו שם כשהם סובלים מרעב ומקור. אי לכך, חזרו כ־300 מהם לגטו, ונורו במקום. כ־1,000 עד 1,500 יהודים נוספים נתפסו תוך זמן קצר, וסופם היה דומה. היתר – וביניהם אנשים שנותקו ממשפחותיהם – החזיק מעמד פרק זמן ממושך יותר, אך לימים נספו רובם ככולם כתוצאה ממעשי שוד, רצח והסגרה שבוצעו על־ידי האוכלוסייה האוקראינית העוינת.

מינהל חברה וזעיר

מכל הקהילה זכו להיוותר בחיים 14 איש בלבד. אין תימה שבמצב זה נרתעו יהודים רבים מבין תושבי העיירות להימלט ליערות, אף שקודם לכן היו מוכנים לכך מכל הבחינות. שינוי מסוים, אם כי רחוק מלהשביע רצון, חל בעניין בתקופה השנייה (1942-1944), כשהמפקדה הפרטיזנית העליונה בברית המועצות הטילה את מרותה על רוב רובן של היחידות הפרטיזניות באזור, פרט ליחידות הלאומיות, הפולניות והאוקראיניות. אותם מפקדים מסוימים שהושארו על כנם, הועמדו תחת פיקוח של נציג המטה הפרטיזני העליון והמפלגה (הקומיסרים). מה שחשוב לעניינינו הוא, כי שינוי זה על כל מגבלותיו, כפי שנראה להלן, בא מאוחר מדי, שכן חלקה המכריע של האוכלוסייה היהודית במזרח אירופה נרצח עוד קודם לכן. הנה כי כן, מדברות העובדות בעד עצמן: כשהיו עוד המוני היהודים בחיים, לא נמצאו פרטיזנים שאליהם אפשר היה לברוח, וכשנמצאו כאלה – כבר כמעט ולא היה מי שיברח אליהם! אכן, אם גם מותר לראות בפרדוקס טראגי זה את הגורם המכריע לאי הצטרפותם המאסיבית של המוני יהודים לשורות הפרטיזנים, הרי היה זה, לכל הדעות, גורם אחד בלבד, מתוך גורמים נוספים חשובים.

כך, למשל, נודעה חשיבות רבה לתופעת העוינות העמוקה מצד האוכלוסייה המקומית ליהודים. בין היתר התבטאה העוינות בצורות שונות של התנכלות ליהודים כשהיו בדרך היערה, לחפש פרטיזנים: שוד, רצח או הסגרה לשלטונות, שמשמעותה היחידה — הוצאה להורג.

לתופעת העוינות היו גם השלכות וביטויים שליליים על היהודים בתוך שורות הפרטיזנים, שהרי חלק מאלה האחרונים בא, כאמור, מתוך האוכלוסייה המקומית. חלק מהחיילים הסובייטיים לשעבר, ובמיוחד אלו שנמלטו ליער ממחנות השבויים, היו גם נגועים כבר במידה מסוימת בהשקפות אנטישמיות שקלטו מהתעמולה הנאצית, וזאת בנוסף לדעות קדומות שהיו להם נגד היהודים עוד מלפני המלחמה. בין היתר האשימו הפרטיזנים את אחיהם לנשק, היהודים, בהערכת היחסים עם האוכלוסייה המקומית ובגרימת נזק רציני בכך לעניינה של התנועה הפרטיזנית. דעות שליליות על היהודים שררו גם בקרב כמה מן המפקדים המקומיים, ואפילו בין הבכירים שבהם. משום כך סבלו הפרטיזנים היהודים, לעתים, לא רק מרדיפות ואפליה מצד חבריהם לנשק, אלא גם מצד מפקדיהם.

הדים ממצב עניינים זה, אשר הגיעו לגטאות ולמחנות העבודה, הגבירו את רתיעתם של יחידים וקבוצות, שגם קודם לכן התלבטו קשות בדבר ההחלטה לצאת ליער. ההתלבטות נבעה בעיקר מן הקושי הנפשי לעזוב לגורלם אישה, ילדים, הורים זקנים ואחים

מנהל חברה וזעיר

קטנים. כן נמצאו בגטאות אנשים וקבוצות מאורגנות שהעדיפו **התקוממות במקום** בבוא יום החיסול הסופי, מאשר יציאה ליערות, שמשמעותה – הפקרת הגטו.

אולם נוכח מעשי הרצח ההמוניים וחסולי-בזק של גטאות ומחנות בזה אחר זה, מבלי שתהא שהות להתקומם, התברר לרבים מהפוסחים על שתי הסעיפים, כי היער הפרטיזני על כל מגרעותיו, הנו – במציאות הקיימת – אלטרנטיבה ראויה לשמה. יתר על כן, בתוך המציאות של היער הפרטיזני התגבשו, במשך הזמן, כמה פתרונות (אם גם חלקיים או זמניים) שהקלו במידה מסוימת על מצוקת היהודים, ואפשרו להם קליטה רחבה ותקינה יותר במסגרת התנועה הפרטיזנית.

אחד הפתרונות החשובים הקונסטרוקטיביים, שהקהה במידה רבה את מכת האנטישמיות ואפשר ללוחמים יהודים למצות את מירב כושרם הארגוני והקרבי, היו **היחידות הלאומיות היהודיות**. רובן קמו ביערות הפרטיזנים בעיקר ב־1943. היו אלה יחידות מלוכדות של לוחמים מסורים ובעלי מוטיבציה גבוהה להילחם; בראשם עמדו מפקדים מוכשרים, רובם ככולם בעלי תודעה יהודית לאומית. היחידות היהודיות הצטיינו, כמובן, בהווי יהודי, בשימוש נרחב בלשון האידש, בטיפוח קשר עם יהודים בגטאות הסמוכים, תוך מתן סיוע להם להצטרף לפרטיזנים. בסך הכול התקיימו כ־10 יחידות מסוג זה, ובהן קרוב ל־1,000 איש. אולם קיומן לא ארך זמן רב, ולוחמיהן פוזרו בין יחידות אחרות. הסיבה לכך הייתה, ככל הנראה, פוליטית. לעומת זאת התקיימו עד סוף המלחמה יחידות לאומיות אחרות, כגון: אוקראיניות, ביילרוסיות, ליטאיות, מולדביות ועוד. לאין ערוך חשוב ואפקטיבי יותר היה הפתרון השני, שנועד לקלוט ולקיים אזרחים יהודים ובני משפחותיהם שנמלטו היערה. הכוונה לשתי עשרות **"מחנות משפחתיים"** יהודיים, שהיו מפוזרים במזרח פולין ובשטחים המערביים של ברית־המועצות, ואשר בהם מצאו מקלט אלפי גברים, נשים וילדים – בודדים ומשפחות. גודל המחנות היה שונה: החל ממחנה של משפחות בודדות ועד למחנה של מאות. שני המחנות המשפחתיים הגדולים ביותר היו ביערות העבותים של ביילורוסיה. האחד בפיקודו של המפקד בפועל של יחידת "קלינין", טוביה ביילסקי, ובו 1,200 יהודים; והשני בפיקודו של שמעון זורין, מפקד היחידה מס' 106, ובו כ־800 איש, אישה וילד. קיומו הפיסי של המחנה התאפשר בעיקר על־ידי היחידה הפרטיזנית מס' 106 שהייתה מורכבת בעיקר מלוחמים. תפקידה של זו היה להגן על תושבי המחנה מפני הכוחות הנאציים למיניהם, אשר היו עורכים "מצודים" ביער, אך גם מפני פרטיזנים לא יהודים. תפקיד נוסף ליחידה היה להשיג מזון לתושבי המחנה מאיכרי הכפרים שבסביבה, וזאת בשיטות פרטיזניות, כלומר על־ידי החרמה, תוך

שימוש באיומים או בכוח. כאן המקום לציין שבעוד שהאיכרים היו מוכנים, בדרך-כלל, להשלים עם החרמת המזון על-ידי פרטיזנים לא-יהודים, הם התקוממו במיוחד נגד החרמות המזון על-ידי פרטיזנים יהודים, שנלקח למען המחנות ומשפחותיהם.

אם כי המסגרת של המחנות המשפחתיים קמה בצורה ספוראדית, במקומות שונים וביזמה יהודית, הרי לימים היא הפכה לעובדה קיימת, שגם הפיקוד הפרטיזני העליון נאלץ להשלים עם קיומה. כך או אחרת, היוו המחנות המשפחתיים **פתרון יהודי עצמאי ומקורי** שהביא להצלת כמה אלפי גברים, נשים, זקנים וטף, שלולא כן היו קרוב לוודאי נספים מחרב ומרעב.

הגדיל לעשות מבחינה זו טוביה ביילסקי שהזכרנו לעיל. לא זו בלבד שהוא דאג להגנתם, לקיומם ואף לספק להם, במידת האפשר בתנאי מצור, את צורכי הדת והחינוך שלהם – בערך 150 מפיקודיו השתתפו במבצעים צבאיים ממש; אך את עיקר "הלחימה היהודית" ראה ביילסקי במילוטם של בני עמו מהטבח הנאצי, כפי שאמר: "אם תינתן לי הבחירה להרוג עשרות גרמנים או להציל יהודי אחד, אני הולך להציל את היהודי". הוא שלח שליחים לגטאות במערב ביילורוסיה, כדי לסייע בהוצאתם ליערות, והוא גם נתן עדיפות לפעולות נקם ברוצחי יהודים באזור.

דאגה לגורלם של יהודים נרדפים ומחויבות לסייע להם, שררה גם בקרב לוחמים יהודים ביחידות פרטיזניות קרביות, שעיקר פעילותן היה לחימה מתמדת נגד כוחות הגרמנים ועוזריהם. אולם, היכולת של הלוחמים היהודים להגיש לאחיהם ובני עמם הכלואים בגטאות או המשוטטים ביערות עזרה ממשית הייתה מוגבלת מאוד, בשל **אילוצים צבאיים ופוליטיים**. אין תימה אפוא, שלוחמים יהודיים ביחידות מעורבות מבחינה אתנית התקשו לקבל ממפקדיהם אישור ליוזמתם זו. הדילמה הקשה שהציבה הבחירה בין השיקולים הצבאיים והפוליטיים ובין השיקולים האנושיים-לאומיים ניצבה גם לעיני המפקדים ביחידות הקרביות היהודיות, אך בדרך-כלל הכריע אצלם השיקול **האנושי-לאומי**, שהרי הצלת יהודים נתפסה בעיניהם כחלק בלתי נפרד מן המלחמה נגד היטלר. להלן מספר דוגמאות:

- אברהם אַמְסְטֶרְדָם הרכיב ופיקד על יחידת פרטיזנים בת 47 יהודים שריכז ביערות דולצ'ה שממזרח לקרקוב.
- ד"ר יחזקאל אטלס הקים יחידה קרבית מבין שרידי גטו דרצ'ין שבמערב ביילורוסיה ופיקד עליה. היחידה נודעה במבצעה נגד חילות-מצב, בפעולות נקם שביצעה ובסיוע שנתנה למחנה משפחות של נמלטי גטאות שהקימה היחידה.
- הרשל בירנבוים, שהיה נפח באחד הכפרים באזור טרנופול שבמזרח גליציה, פעל נגד הגרמנים מבסיס שביערות גריליזימוב;

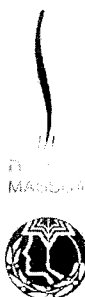

מנהל חברה וסער

שמו היה לאגדה. הוא התמסר להצלת עשרות יהודים מגטו סקאלאט ולפעולות נקם ברוצחי יהודים מבני המקום.

● מפקד נוסף ממין זה היה יחיאל גרינשפאן, שעמד בראש יחידת פרטיזנים שפעלה ביערות פראצ'ב שבפולין. בין היתר קלט יהודים מן היערות שבמחוז לובלין, שנמלטו מן הגירוש למחנה־ההשמדה סוביבור, וכן אחרי המרד במחנה זה. לוחמיו שימשו גם כוח מגן למחנה המשפחות שהקימו היהודים הנמלטים. יחד עם זאת ביצע גרינשפאן התקפות על עמדות ועל מתקנים של הצבא הגרמני.

במקרים מועטים נסתייעו יהודים ניצולי גטאות בפרטיזנים כדי **לחצות את קווי החזית** לתוך האזורים הפנימיים של ברית־המועצות. בתקופת השואה שימשו אפוא היחידות הפרטיזניות כדרך הצלה למעטים יחסית, אולם לנוכח האבדות העצומות של העם היהודי ומיעוט דרכי ההצלה – בוודאי שאין לזלזל גם בכך. עם זאת, אין לשכוח שעבור יהודים רבים היוותה הלחימה הפרטיזנית מטרה לכשעצמה, כביטוי מוחשי להשתתפותם במאבק הפעיל נגד הנאצים, וכן גם למימוש רצון הנקם נגד רוצחי בני־משפחותיהם ועמם.

רשימת מקורות

1. באואר יהודה, "צורות התנגדות היהודים בימי השואה", בתוך: **השואה – היבטים היסטוריים**, עמ' 118–133.
2. בורנשטיין בלה, **היער היה ביתי**, בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, 1988.
3. בורנשטיין שמואל, **פלוגת הד"ר אטלס – סיפורו של פרטיזן יהודי**, הקיבוץ המאוחד, 1972.
4. בלסקי טוביה וזוסיה, **יהודי יער – מסיפורי פרטיזנים יהודים ביערות רוסיה הלבנה**, עם עובד, 1946.
5. ברזידה יוסף, **ביערות בריינסק – זיכרונות של פרטיזן יהודי**, הוצאה פרטית, 1974.
6. גרוסמן חיקה, **חולבסקי שלום**, קובנר אבא ואחרים (עורכים) **ספר הפרטיזנים**, ספריית פועלים, 1959.
7. דמשק אליהו, **אותיות בעופרת**, הקיבוץ המאוחד, 1983.
8. זייצ'יק מרדכי, **מיומנו של פרטיזן ניצול שואה**, הוצ' המחבר, 1970.
9. חולבסקי שלום, **עיר ויער במצור**, מורשת/ספריית פועלים, 1973.
10. חולבסקי ש. ועורכים נוספים, **ספר הפרטיזנים היהודים**, ספריית פועלים, 1959, כרך א'.
11. יוסילבסקי (ירון) מוני, **זיכרונות**, כתב יד, שנות ה-60.
12. לוין ברוך, **ביערות הנקם**, הקיבוץ המאוחד, 1974.
13. ליאונד ראובן, **פרטיזן יהודי ביער**, ספריית פועלים, 1993.
14. לידובסקי אברהם, **ביערות – רשימות של פרטיזן יהודי**, הקיבוץ המאוחד, 1946.
15. לידובסקי אליעזר, **לא כצאן לטבח**, 1985.
16. מירון דן (עורך), **כל שירי אבא קובנר**, מוסד ביאליק, 1996.
17. קלכהיים משה (עורך), **בקומה זקופה 1939–1945 – פרקים בתולדות הלחימה הפרטיזנית ביערות נארוץ'**, ארגון הפרטיזנים לוחמי המחתרות ומורדי הגטאות בישראל, 1991.
18. רוזן דוניה, **ידידי היער**, יד ושם, 1985.
19. שוב ברוך (בורקה), **מעבר לשמי העננה – סיפורו של פרטיזן**, מורשת, 1995.
20. שוטן משה, **גטו ויער**, הועד להנצחת הלחימה היהודית במלחמת העולם השנייה, 1985.
21. שני-נשמית שרה, **הפלוגה ה-51 – קורות הקבוצה הפרטיזנית של יהודי גטו סלונים**, 1990.

מאמרי רקע:

1. **האנציקלופדיה של השואה**, ערך "פרטיזנים".
2. ארד יצחק, "הלחימה היהודית בימי הכיבוש הנאצי – צורותיה ובעיותיה", בתוך: ישראל גוטמן, **ליוויה רוטקירכן (עורכים), שואת יהודי אירופה**, יד ושם, 1973, עמ' 374–388.
3. חולבסקי שלום, "פרטיזנים יהודים – קשיים אובייקטיביים וסובייקטיביים", בתוך: **העמידה היהודית בתקופת השואה – דיונים בכינוס חוקרי השואה**, יד ושם, 1968, עמ' 255–263.
4. לוין דב, "בין הגטו ליערות הפרטיזנים", **משואה**, י"ד (1986), עמ' 214–218; – "שיגרה תוך כוונות מתמדת – הווי של לוחמים יהודים בגדוד פרטיזני סובייטי", **דפים**, י, 245–256.
5. פרידמן פיליפ, "ההתנגדות היהודית לנאצים – היבטים וצורות", בתוך: ישראל גוטמן, **ליוויה רוטקירכן (עורכים), שואת יהודי אירופה**, יד ושם, 1973, עמ' 361–374.

מסואה
MASSUA

מנהל חברה וסער

כמו סיסמה... מדור לדור

משותפת

של מינהל חברה ונוער במשרד החינוך ושל מכון "משואה"

"כמו סיסמה יהא השיר מדור לדור" - כך שרו הפרטיזנים, מתוך תקווה שמאבק ההישרדות והנקם שניהלו נגד הנאצים ועוזריהם מתוך היערות, יילמד ויזכר. מה מסיסמה זו נראה לנו היום חשוב להנחיל לדור הבא?

זוהי אחת מן השאלות העומדות במרכז התכנית החינוכית בנושא הפרטיזנים היהודים בימי מלחמת העולם השנייה. התכנית מפגישה את הלומדים עם פרק אחד מתוך מסכת העמידה היהודית בשואה - פרק המתמקד בפעילות הלוחמת של יהודים ביערות, בהווי חייהם שם, בקשייהם המיוחדים ובגורלם.

נושאים אלה משתקפים במעט היומנים שהשאירו אחריהם הפרטיזנים, בשירים ששרו, בדפי הזיכרונות שרשמו לאחר המלחמה, בסיפורים שסופרו עליהם, ואף ברישומים ובתצלומים המתעדים את החוויה הפרטיזנית תוך כדי התרחשויותיה. מגוון המקורות שבחוברת זו, כמו גם סרט הווידאו המצורף, פורשים בפני המשתתפים תמונה מורכבת של הפעילות הפרטיזנית בתקופת המלחמה. תמונה זו תסייע להם לפתח אמפאטיה כלפי אחד הגילויים של התגובה היהודית בשואה, ואולי לחבר לעצמם סיסמה משמעותית, אותה ישאו עמם הלאה, לדור הבא.

